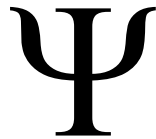

DET PSYKOLOGISKE FAKULTET

*Den terapeutiske etos –
en analyse av psykologien i senmoderniteten*

HOVEDOPPGAVE

profesjonsstudiet i psykologi

Ole Jacob Madsen

Høst 2004

Veileder: Tor-Johan Ekeland

Institutt for samfunnspsykologi

“You know the difference between a real science and a pseudoscience? A real science recognizes and accepts its own history without feeling attacked”

- Michel Foucault (i Martin, 1988)

“The coexistence in political structures or large destructive mechanisms and institutions oriented toward the care of individual life is something puzzling and needs some investigation”

- Michel Foucault (1988)

“Something has to be done, but nothing too original, because hey, this is Hollywood.”

- Sid Hudgens (Danny De Vito)

i *L. A. Confidential* (Milchan, Nathanson & Hanson, 1997)

Forord

I skrivende stund, i løpet av en vanlig uke i oktober, har den norske offentligheten vært preget av en rekke kjendisers (Petter Solberg, Bård Tufte Johansen, Magne Furuholmen og Morten Harket) innrømmelser av psykiske vansker og terapeutisk behandling. Parterapiprogrammet *Elsker... elsker ikke* har premiere på TV2. Et program om ulike par som sliter og mottar hjelp av en parterapeut: ”Når det butter imot i forholdet kunne enhver trenge litt eksperthjelp.” En psykolog er ute i en av landets største aviser og advarer mot de psykiske effektene av røykeloven, med økt vold i hjemmet som konsekvens. Norske helsemyndigheter starter en ny storstilt kampanje for å få bukt med den norske flatfylla, og en rekke helsearbeidere figurerer med en advarende pekefinger i media. Nestor i norsk psykiatri Einar Kringlen skaper kontrovers da han i beste sendetid på NRK hevder at terskelen for å oppsøke psykolog har blitt for lav. Lederen for *Norsk Psykologforening [NPF]*, An-Magritt Aanonsen, er raskt ute i avisene og angriper Kringlen for å bagatellisere psykiske lidelser. Reaksjonen er kanskje ikke så overraskende. Det å gå i strupen på alle som måtte true psykologprofesjonens legitimitet er vel ledervervet i *NPF* sin viktigste oppgave? Mer interessant er journalist i *Aftenposten* Kathrine Aspaas sin kommentar *Farlig professor*. Hun er i harnisk over Kringlen fordi han skremmer mennesker i beste sendetid. Hennes argumentasjon baserer seg på følelsesmessig indignasjon over at Kringlen våger å insinuere at vanlige folks problemer ikke er verdig ekspertenes oppmerksomhet og gratifikasjon. ”Vi kan skaffe oss akkurat så mange psykologer, veiledere og psykiatere som vi trenger for å skape et velfungerende samfunn” (Aspaas, 2004, s. 5) lyder omkvedet.

Ironien rundt Kringlens uttalelser er påfallende: Programmet hvor uttalelsen falt – *Først & Sist* - hevder å sette den gode samtalen i fokus. Tar man det nærmere i ettersyn, ser man at studioets innredning minner om et terapirom, lekent ledet av Fredrik Skavlan, en NRK- produsert intimitetstyrann som vil skape nærhet mellom sine gjester for enhver pris. Alle anspor til interessante tema blir møtt med intimpreak som skal avsløre at våpenkontrollører eller politikere også er vanlige folk. Det Kringlen derfor har gjort er å sverte intimitetens høyborg. Når man banner i kjerka blir som kjent reaksjonene deretter. Disse hendelsene i løpet av en uke i oktober i den norske offentligheten, gir unektelig styrke til karakteristikker som intimitetstyranni og terapिसamfunn. Jeg vil i dette arbeidet forsøke å se på dets konsekvenser.

Takk til professor Tor-Johan Ekeland for utmerket veiledning. Takk til Erlend Hammer, Arne Kristian Marø, Christian Nøtnæs og Egil H. Olsvik for gjennomlesning og kommentarer.

Abstract

Psychology has left a profound imprint on life in late 20th century society, leading to such characterisations as 'the age of psychology', 'the psychological society', 'therapy culture' and 'the therapeutic state'. Socio-economic, cultural, and political trends have shaped the methods and content of psychology, but also been shaped by a psychological ethos. However, there seems to be little awareness of these influences in mainstream psychology, contributing to a body of criticism toward psychology for having dubious cultural and political effects. Through the discussion of topics such as individualization, the transformation of the public sphere, the cultural logic of late capitalism and neo-liberalism, this paper is intended to show psychology's troubling effects. Critical psychology acknowledges the critiques relevance and tries to establish a new way of practicing psychology, sensitive to psychology's ideological nature and powerful role in modern democracies. These attempts to come to terms with psychology's impact on public life are then measured up against the critiques strong points. Can psychology become a counter cultural, ethical science?

Sammendrag

Psykologien øver en vesentlig innflytelse på kulturen i senmoderniteten. Dette har medført karakteristikk som 'psykologiens tidsalder', 'terapisamfunnet', 'terapikulturen' og 'terapistaten'. Sosioøkonomiske, kulturelle og politiske strømninger har vært viktige i utformingen av dagens psykologi, samtidig som psykologien selv har hatt implikasjoner for kulturens utvikling. Slike gjensidige påvirkningsforhold har ikke blitt viet noen videre oppmerksomhet i mainstream psykologi, noe som har bidratt til en utbredt kritikk av psykologien for å ha uheldige konsekvenser for kulturen og offentligheten. Denne oppgaven tar for seg denne kritikken og viser dens aktualitet i forhold til individualiseringsprosesser, offentlighetens forvandling, den kulturelle logikken i senkapitalismen og nyliberalismens fremvekst. Kritiske psykologer har tatt mye av kritikken på alvor og har forsøkt å utvikle nye måter å tenke og praktisere psykologi på som er bevisst psykologiens ideologiske plattform og virkninger. Disse løsningsforsøkene evalueres så ved å sette de opp imot kritikkens ankepunkter: kan psykologi bli en etisk, kulturkritisk vitenskap?

Innholdsfortegnelse

Sitater.....	i
Forord.....	ii
Abstract.....	iv
Sammendrag.....	v
Innholdsfortegnelse.....	vi
1. Innledning.....	1
1.1. Oppgavens mål og perspektiv.....	5
1.2. Avgrensning og problemer.	6
2. Fra terapiens triumf til den terapeutiske stat.....	8
2.1. Terapisamfunnet i tall.....	8
2.2. Statslegitimering og den terapeutiske etos.....	9
2.3. Legitimeringskilder.....	10
2.4. Institusjonaliseringen av den terapeutiske etos.....	10
2.5. Terapikulturens emosjonelle diktatur.....	13
2.6. New Labour og den terapeutiske etos.....	15
2.7. Psyfagenes konstruksjon av det moderne subjektet.....	16
2.8. Psykologiens utvikling i de avanserte liberale demokratiene.....	17
2.9. Sammendrag av de ulike perspektivene på terapisamfunnet.....	20
3. Individualisering.....	21
3.1. Risikosamfunnet og refleksivitet.....	22
3.2. Kritikkens potens.....	24
3.3. Rose om individualisering.....	26
4. Borgerlig offentlighet og den narsissistiske vending.....	27
4.1. Psykologien om holdningers oppkomst.....	29
4.2. Narsissismens fremvekst.....	30
5. Den kulturelle logikken i senkapitalismen.....	34
5.1. Det tomme selvet.....	36
5.2. Konsum som bindeledd.....	39
6. Nyliberalismen.....	41
6.1. Det nye subjektet.....	43

6.2. Børs og katedral.....	46
6.3. Foretaksselvet og den terapeutiske etos.....	48
7. Diskusjon av ulike perspektiv på psykologi og samfunn.....	50
7.1. Hva innebærer den terapeutiske etos?.....	51
7.2. Er kritikernes analyser for pessimistiske?.....	57
7.3. Den kritiske psykologis muligheter.....	58
7.4. En postmoderne psykologi?.....	62
7.5. Suksess og kritisk potensial.....	64
8. Avslutning	65
Noter.....	67
Referanser.....	68

1 - Innledning

Psykologien tar mål av seg å opptre ansvarlig i forhold til det samfunnet den inngår i (*Etiske prinsipper for nordiske psykologer [EPFNP] § II.3*), men ifølge en del utenomfaglig litteratur og kritisk psykologi er psykologiens virke i samfunnet uansvarlig og uetisk. Psykologien anklages blant annet for blindt å støtte status quo, å virke som sosialt bedøvelsesmiddel, å bidra til politikkenes upolitiskhet og å fungere mer undertrykkende enn frigjørende. Hvis man skal tro kritikken eksisterer det dermed et misforhold mellom hvordan man ønsker å opptre og hvordan man faktisk opptrer. Anklagen mot psykologien er uansett alvorlig og vil bli belyst i dette arbeidet.

Psykologien og psyvitenskapene har nytt enorm suksess i siste halvdel av 1900-tallet med dyptgripende virkninger på kulturen som konsekvens (Beck, 1986/2000; Cushman, 1995; Ekeland, 2004; Furedi, 2004; Jørgensen, 2002; Kvale, 1992, 2003; Nolan, 1998; Prilleltensky, 1989; Rieff, 1966/1987; Rose, 1989/1999, 1996/1998; Walkerdine, 2002b). Psykologiens utvikling over noen tiår fra en smal eksperimentell vitenskap til å utgjøre det indre rammeverket for en hel kultur, må i vitenskapshistorisk sammenheng betegnes som oppsiktsvekkende. Karakteristikk som 'terapiens triumf' (Rieff, 1966/1987), 'det psykologiske samfunn' (Gross, 1978), 'fremveksten av den terapeutiske stat' (Polsky, 1991/1993), 'den terapeutiske stat' (Nolan, 1998), 'terapi-kulturen' (Furedi, 2004) og 'den psykologiske tidsalder' (Prilleltensky, 1989) brukes som merkelapper på psykologiens innflytelse som vitenskap, klinisk praksis, samfunnsinstitusjon og meningsbærer i nyere tid. De fleste kommentatorene bruker begrepet 'den terapeutiske etos' om denne innflytelsen. Etos henspiller på et moralsystem som virker konstituerende for den moralske diskursen i en gitt epoke. Den terapeutiske etos gjør seg gjeldende hos psyutøvere, men den setter også sitt preg på måten vi alle tenker om oss selv på. Det psykologiske samfunn eller terapisamfunnet kan forstås som en meningskontekst eller diskurs hvor psykologi og terapi gjennom institusjonalisering og språkliggjøring utgjør rammeverket for kulturen.

Psykologiens samfunnsinnflytelse, og kritikken av denne innflytelsen, har vært gjenstand for relativt lite oppmerksomhet i psykologien (Prilleltensky, 1989), til tross for at kritikken synes å ha fått stor utbredelse og en historie som strekker seg over flere tiår. Frankfurterskolens kritiske teori og Theodor Adornos karakteristikk av psykologien som potensielt sosialt bedøvelsesmiddel i essayet *The stars down to earth* (1994) skrevet på

femtitallet, kan nevnes som et tidlig eksempel. I andre sentral verk av Frankfurterskolen som Jürgen Habermas *Borgerlig offentlighet* (1962/2002) og Herbert Marcuse *One-dimensional man* (1964/1991), som jeg skal ta for meg senere, opptrer psykologien mer implisitt som en problematisk størrelse. Peter Bergers *Toward a sociological understanding of psychoanalysis* (1965) og Philip Rieffs *The triumph of the therapeutic* (1966/1987) problematiserer psykoanalysens utbredelse i den amerikanske kulturen allerede på sekstitallet. På syttitallet foreligger det svært kritiske arbeider som hevder at det terapeutiske i psykologien bidrar til en narsissistisk vending og rasing av offentligheten. Eksempler på dette er verk som Russell Jacobys *Det sosiale hukommelsestab* (1975/1977), Richard Sennets *The fall of public man* (1977/1986) og Christopher Laschs *The culture of narcissism* (1979/1991).

Tradisjonelt har kritikken kommet fra samfunnsvitenskapelig hold, noe som kanskje kan lede til tanker om psykologikritikk som del av en snever profesjonsstrid mellom psykologer og sosiologer. Men som jeg skal vise er også en del kritiske psykologer opptatt av slike perspektiv. Utover åttitallet diskuteres psykologiens implikasjoner for samfunnet i flere sentrale verk. I Pierre Bourdieus *Distinction – A social critique of the judgement of taste* (1979/1989) (kultursosiologi) kritiseres psykologien for å produsere isolerte konsumenter, i Alasdair MacIntyres *After virtue - A study in moral theory* (1981/1994) (moralfilosofi) for å virke utviskende på menneskets moralske instans, og i Ulrich Becks *Risk society - Towards a new modernity* (1986/2000) (modernitetsanalyse) for å ha utilsiktede, men undertrykkende virkninger gjennom individualiseringsprosesser. Kritikken begrenser seg ikke til en samfunnsvitenskapelig nisje, og den er heller ikke begrenset til den akademiske verden. Blant dagens motkulturer kan man finne kritikk av psykologien/det terapeutiske; i venstreradikale tidsskrift som *Adbusters* (Lasn, 2003) og *Stay Free!* (McLaren, 2003), hos skribenter som John Zerzan (1994) og Bruce Levine (2001), og i mer liberalistiske nettsted som *Spiked* (Lasch-Quinn, 2002). Kritikken dreier seg gjerne om at sosiale problem foreskrives terapeutiske løsninger, eller at individualisering virker invalidiserende for kritikk og politisk aktivisme.

Den terapeutiske etos ble sett på som en kulturell impuls på sekstitallet, utover nittitallet blir den forstått som noe langt mer substansielt. Paul Heelas i *Reforming the self: Enterprise and the character of thatcherism* (1991), Andrew Polsky i *The rise of the therapeutic state* (1991/1993), James Nolan i *The therapeutic state* (1998) og Nikolas Rose

i *Governing the soul* (1989/1999), er alle opptatt av forholdet mellom den terapeutiske etos og den moderne stats behov for en legitimeringskilde i USA og Storbritannia. I disse analysene blir det klart at den terapeutiske etos utgjør en svært viktig alliert for staten i dens forhold til borgerne, noe Michel Foucault allerede var inne på i sine forelesninger om 'governmentality'¹ på slutten av syttitallet (Foucault, 1987, 1988, 2002).

'Governmentality' kan forstås som en tiltagende orkestrering av den enkeltes handlinger, en internalisering av styringsprinsipper, eller styring av styring (Neumann, 2002). I den postfoucaultianske tradisjonen har dette begrepet gitt opphav til interessante analyser av de konstitutive sidene ved psyimpulser som selvtiltidsbevegelser (Cruikshank, 1996) og medisinske teknikker (Osborne, 1996). Rose (1996/1998) forstår psykologiens utvikling ut ifra dette perspektivet i *Inventing our selves*. I Makt- og globaliseringsutredningens *Regjering i Norge* (2003b) har Iver Neumann og Ole Jacob Sending benyttet seg av et slikt maktperspektiv for å forstå forskyvingen av makt som foregår i det norske samfunnet. I dette politiske scenskiftet fra direkte til indirekte maktutøvelse er psykologien høyt skattet (Neumann & Sending, 2003a, 2003b; Rose, 1989/1999, 1996, 1996/1998). Rundt det nye årtusenskiftet snakker man sågar om den terapeutiske kultur hvor den terapeutiske impulsen nå har vokst seg så stor at den utgjør referansepunktet for hele kulturen (Furedi, 2004; Rose, 1996/1998).

Mange psykologer vil være enig i at det å forstå samfunnsutviklingen er viktig for å forstå menneskets betingelser. Men at psykologien selv har viktige implikasjoner for hvordan samfunnet utvikler seg, har man ikke noe bevisst forhold til. Blant sosiologer som er opptatt av senmodernitetens menneskelige konsekvenser fremheves gjerne individualiseringsprosesser som sentrale. Slike prosesser er tvetydige, men de samfunnsforskerne som fokuserer på prosessenes negative utslag kritiserer direkte og indirekte psykologiske intervensjoner for å forsterke disse prosessene (Bauman, 2001/2004; Beck, 1986/2000; Beck & Beck-Gernsheim, 1996, 2001/2003). Individualisering har implikasjoner for det politiske systems fungering. I forlengelsen av dette feltet ser samfunnsforskere, demokratiforskere og politiske filosofer på en kritisk offentlighet som den viktigste betingelsen for et reelt demokrati. Offentligheten er imidlertid i forfall og en narsissistisk impuls synes å stå i veien for en levedyktig offentlig kultur (Habermas, 1962/2002, Lasch, 1979/1991; Sennet, 1977/1986). Et kritisk blikk på terapiesamfunnets implikasjoner for offentligheten synes nødvendig.

En annen type kritikk angriper psykologien for å understøtte status quo. Dette kan knyttes til begrepet om produksjon og reproduksjon av den kulturelle logikken i senkapitalismen. Det innebærer at det moderne subjektet konstitueres i tråd med de herskende kulturelle impulsene på en slik måte at de effektivt tas opp i de foreliggende kulturelle rammene, og sikrer bevarelsen av det samme. Dette er naturligvis et svært komplekst forhold. Flere, deriblant kritiske psykologer, har imidlertid satt seg fore å belyse forholdet mellom dominerende kulturelle impulser i samfunnet og ideer i psykoterapi innenfor samme tidsepoke. Philip Cushman har i arbeider som *Why the self is empty. Toward a historically situated psychology* (1990) og *Constructing the self, constructing America* (1995) forsøkt å vise forbindelseslinjer mellom et økonomisk system, konsumerkulturen og et dominerende syn på selvet i terapirommet, det tomme selvet, i etterkrigstidens USA. Likeledes har Hugh Jackson Lears (1983) forsøkt å grave frem røttene til konsumerkulturen gjennom forholdet markedsføring og terapi i USA i perioden 1880-1930. I Storbritannia ser Heelas (1991) på foretakskulturen og subjektekvivalenten, foretaksselvet, under Margaret Thatchers regjeringsperiode. Foretaksselvet betegner en utgave av subjektets forhold til seg selv tilsvarende et foretak. Rose (1989/1999, 1996, 1996/1998) forstår psykologiens fremvekst i Storbritannia ut ifra dens unike tilgang til borgerne i etableringen av et avansert liberalt styringssett. Her skal borgerne regjere seg selv gjennom selvaktualisering, ulike livsprosjekter og identiteter, og konsumeratferd. I Skandinavia har Steinar Kvale i *Psychology and postmodernism: A contradiction in terms?* (1992) og i *The church, the factory and the market* (2003) analysert psykologiens utvikling og samfunnets utvikling som idéhistorisk sammenfallende og avgjørende for fagets utforming. I *Psykologien i senmoderniteten* (2002) tolker Carsten René Jørgensen den moderne psyke som langt på vei formet av kulturelle ideer, forhold som psykologien ikke har et avklart forhold til. Disse verkene peker på vekselvirkning mellom kulturelle impulser og strømninger i psykologien. Jeg vil selv forsøke å diskutere et mulig forhold mellom den terapeutiske etos og vår tids dominerende logikk: nyliberalismen. Pierre Bourdieu (1998a, 1998b, 1998c), Dany-Robert Dufour (2004) og Jon Hellesnes (2004) har omtalt nyliberalismens prosjekt som vår tids totalitærende ideologi. Søken etter forbindelser mellom en epokes etos og økonomiske system har en lang tradisjon som går tilbake til Max Webers *Den protestantiske etikk og kapitalismens ånd* (1920/2001), som jeg vil trekke inn for å belyse forholdet historisk.

Som nevnt er mainstream psykologi lite interessert i det nevnte problemkomplekset (Prilleltensky, 1989). Innen kritisk psykologi er man derimot opptatt av slike problemstillinger og aksepterer mye av den nevnte kritikkens relevans. Kritisk psykologi definerer seg som forskjellig fra mainstream psykologi ved å insistere på sosiale, historiske og kulturelle røtters viktighet for psykologisk teori og praksis. Det gjelder å utfordre mainstream psykologis individualisering, scientisme og tradisjonelle konservatisme, og utvikle en politisk kritikk som belyser psykologiens regulative rolle (Walsh & Bahnisch, 2002). Psykologisk viten blir derfor et politisk anliggende (Henriques, Hollway, Urwin, Venn & Walkerdine, 1984/1998; Ingleby, 1980; Sloan, 1996; Walsh & Bahnisch, 2002). Kritisk psykologi tilbyr ulike strategier for at psykologi skal bli en moralsk vitenskap og inneha høy kulturkritisk bevissthet. Jeg presenterer kort to eller tre tradisjoner av kritisk psykologi: modernistene (Brinkmann, 2004; Ekeland, 2004) og modernist-postmodernistene (Cushman, 1990, 1995; Jørgensen, 2002) og postmodernistene (Henriques et al., 1984/1998; Richer, 1992; Walkerdine, 2002a, 2004) og ser om noen av disse kan tilby frelse fra psykologiens synder omtalt her.

I første del av oppgaven vil jeg vise hvordan psykologien kunne bli så stor og viktig i det 20. århundret. Dette kapittelet (2) gir ulike forklaringer på denne utbredelsen gjennom analyser av statens behov for en legitimeringskilde og fremveksten av de avanserte liberale demokratier². Så vil jeg vise at kritikken av psykologiens effekter er gyldig og relevant, ved å ta for meg et utvalg sentrale samfunnsprosesser som individualisering (3), offentlighetens forvandling (4), den kulturelle logikken i senkapitalismen (5) og nyliberalismens fremvekst (6). Diskusjonen av psykologiens rolle i samfunnet (7) bygger på en vurdering av kritikkens gyldighet, og ønsket om en annen psykologi. Her er jeg på linje med de kritiske psykologene, men spør om løsningsforslagene de setter frem holder det de lover, nemlig en etisk, kulturkritisk psykologi.

1.1 - Oppgavens mål og perspektiv

Jeg vil vise hvordan psykologien er en deltager i sentrale samfunnsprosesser i senmoderniteten. Dens deltagende rolle er sannsynligvis utilsiktet, men også ureflektert. Ut ifra dens egne standarder, som punkt II.3 Ansvar i *EPFNP* der det heter: "Psykologen er oppmerksom på det profesjonelle og vitenskapelige ansvaret han/hun har overfor sine klienter og overfor den organisasjon og det samfunn som han/hun lever og arbeider i"

(NPF, 1998), er psykologien både uansvarlig og uetisk. Ordlyden i *EPFNP* er ”psykologen”, mens jeg presenterer kritikk av psykologien generelt. Det foreligger altså en nivåulikhet her. Man kan enten si at mye av kritikken ikke treffer fordi *EPFNP* omtaler hver enkelt psykolog, eller man kan si at denne nivåulikheten demonstrerer problemet i et nøtteskall. Selv de etiske standardene er blitt individualisert. Det uetiske ligger selvsagt ikke i at man hjelper mennesker som har problemer, men at man er blind for at ens eget fag bidrar til å skape problemer. Det er altså psykologiens selvforståelse som er uetisk, ikke nødvendigvis den enkelte psykologens atferd. Dette arbeidet er et forsøk på å vise at psykologien må betraktes som uetisk i et samfunnsperspektiv, og spørre om det må være sånn. I dette forsøket er det ikke til å unngå at man trækker noen på tærne.

Metodevalget jeg benytter meg av i dette forsøket kan kalles kulturperspektivering: synet på vitenskap og dens teorier må sees i sammenheng med kulturelle strømninger i samtiden. I motsetning til en positivistisk forklaringsmodell vil samfunn og psykologi være to avhengige sfærer som ikke kan tenkes atskilt. Rollen man tjener i samfunnet blir sentral. Særlig aktuelt er dette for psykologien, som i motsetning til en del andre vitenskapelige fag har en viktig praksisfunksjon i samfunnet. Kulturperspektivet jeg anlegger innebærer at også selvet forstås som et produkt av det samfunnet det inngår i. Hver epoke vil derfor ha historisk bestemte utgaver av selvet, men det innebærer også at selvet er gjenstand for forandring i fremtiden. Oppgavens knappe omfang tillater meg ikke å gå nærmere inn på dette perspektivets filosofiske nyanser og utfordringer.

1.2 - Avgrensning og problemer

I denne oppgaven er jeg ikke ute etter å diskutere klinisk psykologis intenderte virkninger. Det er terapiens uintenderte samfunnsvirkninger som er de viktige i denne sammenhengen. Det kan kanskje gi oppgaven et svartmalende preg, uten fokus på positive effekter, men det er terapisamfunnets skyggesider det er sentralt å få frem slik problemkomplekset er skissert.

Det er ikke gitt at det finnes noe (erstattende) alternativ til den foreliggende psykologien som unnslipper kritikken presentert her. Muligheten for at det kanskje ikke finnes noen tilfredsstillende løsning må holdes åpen. En del kritisk psykologi synes å inneha begrensninger ved ikke å tenke analysene langt nok, eller slå seg til ro for tidlig med utilfredsstillende løsningsmodeller. Kanskje skjer dette fordi psykologi har en viktig

praksisside hvor krav om et erstattende alternativ alltid gjør seg gjeldende. Men her må man velge. Hvis man skal ha noe man kaller et kritisk korrektiv vil begrensninger av typen: ”kritisk, men ikke for kritisk”, bety at det ikke er noen reell kritikk, men en skinnkritikk. Det er kanskje noe av psykologiens begrensninger og mulighetsbetingelser som antydes her. Slike interne strukturelle bånd er viktige for analysene i oppgaven og tas opp senere i diskusjonsdelen.

Oppgavens begrensede rammer gjør at jeg ikke kan tilfredsstillende krav om både helhet og detaljer. Jeg finner det riktig ut ifra det angitte problemkomplekset å foreta et overblikk på psykologien og samfunnet for å kunne si noe generelt. Dermed må jeg nødvendigvis miste noe av mulighetene for fordypning og hensyn til detaljer.

Den foreliggende litteraturen om terapifamfunnet er ofte skrevet ut ifra en angloamerikansk kontekst. Naturligvis vil det være særegne trekk ved den amerikanske kultur; det finnes viktige politiske og kulturelle forskjeller mellom USA på den ene siden og Europa og Norge på den andre. Men en avvisning av problemkomplekset i oppgaven ved å attribuere det til unike forhold i USA har neppe hold. Mye av empirien Nolan (1998) bruker fra en amerikansk virkelighet, lar seg gjenfinne i Norge. Clinton blir beskrevet som den terapeutiske presidenten og riktig for sin tid – i Norge har vår egen statsminister fått mye ros for åpenhet om sin psykiske sykdom, samtidig som det ble kynisk brukt i å merkevarebygge Bondevik: ”Han ble en av oss” (Dokk Holm, 2003, s. 18). SVs Inga Marte Thorkildsen har blitt beskyldt for å være en intimitetstyrann hvis retorikk i politiske spørsmål preges av et følelsesladet språk (Nore, 2003). I USA ser man tendenser til en omdefinering av forbrytere til klienter – i Norge er det planer om et universitetsfengsel i Bergen som har fått kritiske røster til å reise spørsmålet om dette innebærer individualisering av kriminalitet (Schaanning, 2004). Globaliseringen gjør dessuten Atlanteren stadig mindre (Bromark & Herbjørnsrud, 2003). Tendensen til å frikjenne oss selv med argument som ”dette er jo ting som bare kan skje i USA”, er en velkjent avledningsmanøver hvor USA blir gjenstand for en ny type orientalisme hvor man tilskriver den andre en annerledeshet basert på alt det man ikke ønsker å være selv: ”USA, amerikanere og det amerikanske blir alt det vi ikke er” (Bromark & Herbjørnsrud, 2003, s. 38). Sennet (1977/1986) skriver at den offentlige kulturens vending fra det politiske til det personlige først kan virke som et særegent amerikansk fenomen, men understreker at dette skiftet ikke er begrenset til nasjonale grenser. Rose (1996/1998) nevner Skandinavia

eksplisitt sammen med USA, Storbritannia, Australia og New Zealand i en oversikt over regioner hvor avanserte liberale demokratier har vokst frem og utgjør styringssettet. I Makt- og globaliseringsutredningen heter det at de avanserte liberale demokratienes mål om å gjøre hver enkelt til sitt eget styringsobjekt må sies å være karakteristisk for Norge i 2003 (Neumann & Sending, 2003b). Ikke bare er innvendingen om generaliseringsproblemet avvist, det blir tydelig at dette angår oss i Norge i dag.

2 - Fra terapiens triumf til den terapeutiske stat

Et raskt overblikk over titlene til analysene av terapisamfunnet fra de siste tiårene kan si noe om psykologien og terapiens utvikling; på sekstitallet: *Triumph of the therapeutic* (1966/1987); mot slutten av syttitallet forelå titler som *Det sosiale hukommelsestap* (1975/1977), *The fall of public man* (1977/1986), *The culture of narcissism* (1979/1991); på begynnelsen av nittitallet: *The rise of the therapeutic state* (1991/1993); i dag har analysene titler som *The therapeutic state* (1998) og *Therapy culture* (2004). Hvis man skulle trekket en spekulativ konklusjon ut ifra kritikkens titler ville det sett slikt ut: Terapiens triumf førte til den offentlige diskursens fall og ble erstattet av en narsissistisk imploderende kulturbevegelse, som ytterligere forsterket terapiens triumf eller var forårsaket av den. Tretti år senere er ikke lenger psykologien noen begrenset bevegelse, den har institusjonalisert seg i staten og utgjør rammeverket for en hel kultur. Ifølge Cushman (1995) er psykoterapi i USA på nittitallet så innvevd i kulturen at man tar dens eksistensberrettigelse for gitt. Hvis man kritiserer den terapeutiske institusjon, er det som å kritisere været. Psykoterapi er institusjonalisert, noe som indikerer at dens funksjoner er blitt uerstattelige, men også vanskeligere å få øye på fordi man tar dens tilstedeværelse for gitt (Cushman, 1995).

2.1 - Terapisamfunnet i tall

Gyldigheten av karakteristikk som terapisamfunnet kan også illustreres med tall. Fra 1968 til 1983 tredoblet antall kliniske psykologer i USA seg, fra om lag tolv tusen til førti tusen (Nolan, 1998). Antall medlemmer i den amerikanske psykologforeningen [APA] økte fra 2.739 i 1940, til 30.839 i 1970, til over 75.000 i 1993 (Nolan, 1998). Antall medlemmer i British Association for Counselling har mer enn tredoblet seg i perioden 1989 til 1999, fra 4.500 til rundt 16.000 registrerte medlemmer (Furedi, 2004). I Norge har

antall medlemmer i NPF økt fra 1.775 i 1987 til 4.026 i 2004 (S. Bekkali, NPF, personlig kommunikasjon, 15. november, 2004). Ifølge APA hadde 46 % av befolkningen i 1995 vært i kontakt med en mental helsearbeider. Det har blitt estimert at omkring åtti millioner amerikanere har mottatt terapi, med et gjennomsnitt på rundt ti millioner i året (Nolan, 1998). Nyere prevalensstudier opererer med estimeringer om at rundt halvparten av den vestlige verdens befolkning vil rammes av en psykisk lidelse minst en gang i løpet av livet (Jørgensen, 2002). Antall rådgivingskonsultasjoner i februar 1999 ble i Storbritannia estimert til å være 1.231.000 (Furedi, 2004). Antall diagnoser var i DSM I (Diagnostic and statistical manual of mental disorders) fra 1952 60, mens det i DSM IV fra 1994 var 350 diagnoser, en økning på over 300 % (Ekeland, 2003).

I 1986 var det i USA flere doktorander i psykologi enn i alle de andre samfunnsvitenskapene til sammen (Nolan, 1998). Over 325.000 kopier selges av *Psychology Today* hver måned i USA (Nolan, 1998). Et søk i britiske aviser etter referanser til begrepet 'selvbilde' (self-esteem) gav null treff på året 1980, året 1986 gav tre, året 1990 103, mens året 2000 gav 3.328 referanser til selvbilde (Furedi, 2004). Et søk i britiske aviser på begrepet 'traumer' i året 1994 gav under 500 treff, mens året 2000 gav over 5.000 treff (Furedi, 2004). Et søk i britiske aviser på 'rådgiving' gav under 500 treff på året 1993, mens året 2000 gav over 7.000 treff (Furedi, 2004).

Disse tallene vitner om en økt utbredelse av en psydiskurs. I dag kan psykiske termer virke selvfølgelig og hverdagslige, men de trenger ikke å ha vært det i utgangspunktet. Nolan, Furedi og Rose, som jeg nå vil fokusere på, tilbyr ulike forklaringsmodeller på terapifamfunnets fremvekst. Nolans prosjekt er å utforske den terapeutiske etos institusjonalisering i den amerikanske stats funksjonsområder.

2.2 - Statslegitimering og den terapeutiske etos

Nolans hovedtese er at den terapeutiske stat har oppstått fordi staten benytter den terapeutiske etos som en kilde til statslegitimering. Legitimering kan defineres som de kulturelle ideer og verdisystemer som gir de utøvende funksjonene til staten sin autoritet. Historisk sett har staten trukket veksler på de kulturelle symbolene som er dominerende i en bestemt epoke for å legitimere seg selv i samfunnet. Religion har gjennom historien vært det mest utbredte og effektive instrumentet for statslegitimering (Berger, 1965 i Nolan, 1998). Det hersker en generell konsensus om at staten i senmoderniteten befinner

seg i en tilstand av krise da den står overfor et legitimeringsunderskudd (Nolan, 1998). Et slikt legitimeringsunderskudd kommer til uttrykk gjennom folkets fremmedgjøring og manglende deltagelse i forhold til statlige institusjoner som tegn på statens problem med å oppnå tillitt fra dens borgere. Dette er et av demokratiets store problem og er relativt globalt utbredt. Et aktuelt uttrykk for denne tendensen er lav valgdeltagelse, særlig blant unge mennesker. Dette skjer når eldre kilder for grunngeving har blitt underminert. De religiøse og filosofiske grunnene for statsautoritet har mistet mye av sin verdi og legitimitet. Samtidig som de eldre kildene for legitimering er svekket fortsetter staten å ekspandere – en utvikling som derfor intensiverer legitimitetsproblemet (Nolan, 1998). Ifølge enkelte teoretikere er statlig ekspansjon uunngåelig ettersom den moderne stat søker å etablere seg selv inn i et økende antall av aspekter ved sosialsfæren (Nolan, 1998). Så lenge denne utvidelsen av staten bare fortsetter, så vil behovet for legitimerende allierte bare øke i styrke.

2.3 - Legitimeringskilder

I USA besto de gamle støttespillerne for staten av borgerlig republikanisme, lockeansk liberalisme og protestantismen (Nolan, 1998). Disse eldre moralsystemene støttet seg på transcendent størrelser som pakter i lokalmiljøer, naturlige lover, eller en guddommelig kraft for å innramme kulturens moralske grenser. I senmoderniteten har disse legitimeringskildene vært gjenstand for en devaluering og har ikke lenger samme autoritet. Behovet for en dennesidig kilde for statslegitimering melder seg. Den terapeutiske etos er svaret, ifølge Nolans hypotese. En legitimeringskilde riktig for sin tid. Den terapeutiske etikk er unik i å redusere folks kognitive dissonans i forhold til moderniseringsprosesser som strukturell pluralisme, splittelse mellom det huslige og private på den ene siden, og det offentlige arbeidslivet og det byråkratiske på den andre. Det samme gjelder kulturell pluralisme, sammenblanding av ulike etniske og religiøse grupper, hvor den terapeutiske kode med sin sammenblanding av vitenskapelighet og kvasirreligiøsitet gir et system av kollektiv mening. Der hvor rasjonalisering virket som en devaluering av eldre moralsystem med magisk eller mytisk innhold – tilbyr den terapeutiske modellen trøst og mening i en kald og byråkratisk verden.

2.4 - Institusjonaliseringen av den terapeutiske etos

Ut ifra Nolans hypotese skal det være mulig å finne bevis for den terapeutiske etos begynnende institusjonalisering i den amerikanske stat. Denne institusjonaliseringen av det terapeutiske forsøker han å demonstrere innenfor felt som sivile søksmål, endringer i fengselsvesenet, offentlig utdanning, velferdspolitik og den politiske retorikken, som jeg nå vil gjennomgå.

Sivile søksmål er inndelt tematisk etter økonomisk tap, fysiske skader og emosjonelle skader. Ved å se på en oversikt over antall sivile søksmål de siste hundre år (1896-1996) oppdager Nolan at det rundt 1960 skjer en betydelig økning i antall søksmål av økonomisk og emosjonell karakter, og fra åttitallet en eksplosjon av emosjonelle skadesøksmål (Nolan, 1998).

Innen retts- og fengselsvesenet pågår det en redefinering av fangene fra forbrytere til klienter, fra straff til behandling, fra moralsk gale handlinger til psykopatologi. Organisasjoner som TASC (Treatment Alternatives to Street Crime) og Drug Courts, som gir behandling av rusavhengighet, representerer en personlig vinkling på et upersonlig og rasjonalisert system (Nolan, 1998). Dommeren i Drug Courts fremstår gjerne som en omsorgsfull og bekymret far for sine viltre barn, istedenfor en straffende autoritet. Dette er et godt eksempel på ulike nivå av analyse: ut ifra et strafferettslig perspektiv synes behandling av kriminell fremfor tradisjonell straff å være et humant alternativ, mens den her blir gjenstand for empiri i en mer betenkelig utvikling av den terapeutiske stat.

Overfor skoleverket må staten hele tiden legitimere sin innflytelse til foreldre og lokalmiljø. Nolan (1998) tar for seg argumentasjonen staten bruker i direktiv til skolene fra ulike århundre. På 1600-tallet måtte barn lære og lese ettersom Djevelen forsøkte å holde menneskene borte fra viten om Bibelen. Ved slutten av 1800-tallet tales det om alle læreres plikt til å undervise i prinsipp om moral, sannhet, rettferdighet, medmenneskelighet og patriotisme. På 1990-tallet foreskriver de offentlige direktivene at det viktigste skolene kan gjøre er å bygge elevenes selvtillit (Nolan, 1998). Direktivene til skoleverket demonstrerer skiftet i statslegitimerende kilder: fra en streng protestantisme, til en oppmyket protestantisme iblandet opplysningstanker om menneskerettigheter til den terapeutiske etos med menneskers selvtillit som alle forholds kilde og målestokk. Det finnes nå selvtillitbevegelser i USA som har blitt en innflytelsesrik interessegruppe, som jobber for en aksept av selvtillit, og mangel på selvtillit, som alle problemers årsak (Nolan, 1998). De

støtter seg på vitenskapelig autoritet fra psykologi, særlig i form av psykoanalysen ifølge Nolan.

Velferdsordninger rettet mot barn preges også av den terapeutiske etos. I 1909 holdt president Teddy Roosevelt en tale for kongressen om opprettingen av en fosterhjemsordning hvor gode fosterhjem ble sagt å være de hjem som kunne trene opp barn moralsk og åndelig, ikke et ord ble sagt om emosjonell utvikling (Nolan, 1998). I 1988 holder kongressmann Goodling en tale i forsvar for et nytt lovforslag om overgrep mot barn hvor deres potensielt lave selvtillit blir identifisert som den fremste risikofaktoren for videre utvikling.

I en analyse av presidentvalg fra Lincoln og Douglas i 1858 til Clinton, Perot og Bush i 1992; søker Nolan å vise at den politiske retorikken har gjennomgått en endring fra fornuftstro til emosjonstro. Clintons seier i presidentvalgekampen i 1992 skyldes delvis at han mestret epokens krav til terapeutisk sensibilitet. Clintons tilnærming til presidentskapet var i langt større grad enn tidligere tiders presidenter, preget av grunngeving på bakgrunn av følelser. "I feel good about" dukker stadig opp som rasjonale og som garantist for at hans regjering gjør de riktige valgene (Nolan, 1998). Den nåværende president George W. Bushs bruk av positiv tenkning om vanskelig tema er et annet eksempel: "The news is grim, but the president is optimistic" (Blumethal, 2004, s. 15). Optimisme blir brukt som garantist for riktige politiske valg. Studien av presidentkandidatenes retorikk er spesielt interessant fordi de må være på høyde med de kulturelle strømningene blant befolkningen for å få oppslutning. Dermed blir retorikken deres ikke bare et uttrykk for deres individuelle stil, men også uttrykk for viktige tendenser i folket. De blir symboler på den kollektive nasjonale bevisstheten (Nolan, 1998). Grunnen til at Clinton ble valgt var nettopp hans evne til å speile den tiltagende emosjonelle sensibiliteten i befolkningen. I ettertid har hans mye brukte utsagn: "I feel your pain" blitt stående som eksempel på dette trekket (Nolan, 1998). Når folket føler seg fremmedgjort er løsningen en terapeutisk forløsning enten gjennom politisk-terapeutiske løsninger eller retoriske bekræftelser. Dette harmonerer med Sennet (1977/1992) som vil si at folket forestiller seg det politiske området som et sted hvor politikeren i stedet for å vurdere handlinger, skal ta opp i seg deres intensjoner og følelser som en kompensasjon for folkets frykt for tomhet (mer om dette i kapittel 4).

Denne gjennomgangen demonstrerer ikke bare den terapeutiske etos institusjonalisering, men viser også at dette er et moralsystem som ikke kan atskilles fra den aktuelle utøvelsen av makt. I denne sammenhengen representerer den terapeutiske etos den myke utsiden til et statlig system (Nolan, 1998). Den terapeutiske etos har etablert selvet som det ultimate referansepunkt. Med den terapeutiske etos og selvet som det nye senter for den sosiale virkeligheten, har emosjoner blitt et viktig trekk ved denne kulturen (den emosjonelle etikk). Den tradisjonelle borgeren svekkes, og det terapeutiske selvet styrkes. Dette foregår ikke bare i USA. Gjennom analyser av emosjonenes diktatur beskriver Frank Furedi (2004) hvordan den terapeutiske etos manifesterer seg i den britiske hverdagen.

2.5 - Terapikulturens emosjonelle diktatur

Den terapeutiske etos dominerer meningssystemene i offentligheten i så stor grad at den utgjør et emosjonelt diktatur hevder Furedi. I den senmoderne kultur ved millenniumsskiftet har menneskers liv inntatt en atomisert dreining. Isolering gjør at man i fortolkningen av vanskeligheter vender seg mot sitt eget indre liv, istedenfor å vende det utover, mot samfunnets mangler. Tendensen til å tenke sosiale problemer som emosjonelle problemer øker derfor (Furedi, 2004). Furedi hevder at i dagens vestlige kultur så skapes mening av sosial isolering gjennom en terapeutisk diskurs hvor atferd fortolkes i individualiserte termer. Vår kultur har fostret et klima hvor individets indre verden har blitt kjernen der samfunnets problemer kommer til uttrykk, og hvor de blir forsøkt løst. Sosiale problemer blir i stadig sterkere grad oppfattet som psykologiske disposisjoner som manglende mestringsstrategier, angst, nevroser, personlighetsforstyrrelser etc. Patrick Bracken (i Furedi 2004) har sagt om den menneskelige subjektivitet at den nå er alle tings kilde eller opphav. Dette klima passer den terapeutiske diskurs som gjennom sitt språk gir et rammeverk for hvordan problemer oppfattes. En illustrasjon av omfanget er at selv den radikale samfunnskritikken begynte å analysere de mentale helsekonsekvensene av kapitalismens frie marked utover åttitallet (Furedi, 2004). For Furedi impliserer den terapeutiske kulturen en ny form for konformitet gjennom styringen av menneskers emosjoner. Samtidig som skillet privat og offentlig viskes ut, har det å vise sine følelser i offentligheten blitt viktig. Den politiske stilen omfavner det terapeutiske fordi det gir kontaktpunkter med en ellers fragmentert offentlighet. Offentlige institusjoner reorienteres

mot individet og blir et potensielt instrument for sosial kontroll for autoriteter. Ideen om at terapi fungerer som en mekanisme for sosial kontroll ble systematisk undersøkt av Talcot Parsons i etterkrigstiden (Furedi, 2004). Ifølge Parsons gav terapi ikke bare tilgang til individer, den kunne også utsette dem for unike påvirkninger som ellers ville vært uoppnåelig (Furedi, 2004). Tradisjonelle former for institusjonelle intervensjoner lot individenes subjektivitet som regel være uberørt. Som en kontrast kan terapeutisk intervensjon nå det indre livet til borgerne. I motsetning til autoriteter pålagt å utøve sosial kontroll, som for eksempel dommere, religiøse ledere og lærere så er ikke terapeuter i utgangspunktet pålagt å sørge for opprettholdelse av den moralske orden. I stedet for å felle dommer kan terapeuter være empatiske med individers vanskeligheter, og etablere en relasjon innskrevet i vennlighet med pasienten. Terapeuter får dermed en privilegert tilgang til folks subjektivitet. Dette er forbundet med fare for Furedi.

Terapi rettferdiggjør seg selv ved å hevde at de innehar ekspertise påkrevd for at selvrealisering skal finne sted. I dette ligger det en paternalistisk forestilling om at individer ikke kan bestemme over eget liv, hevder Furedi. Individers selvforståelse gjennom det profesjonelle begrunnes med forestillingen om at man er uskikket til å møte problemene på egen hånd. Det terapeutiske synet på personer er at folk egentlig ikke er forfattere av eget liv, men ofre for livets betingelser, ifølge Furedi (dette harmonerer ikke med analysene av narrativ terapi i kapittel 7). Terapikulturen innebærer ikke bare å instruere folk til hjelpeløshet, men også å gi råd om hvordan de skal gi mening til denne hjelpeløsheten. Subjektiviteten underlegges en oppfatning om at våre handlinger er gjenstand for mektige krefter utenfor vår kontroll. Tidligere ble dette forklart gjennom sosialt determinerte forhold – som ble opplevd som kollektive betingelser for alle. I dag er slike forklaringsmodeller individualisert – de støtter seg på selvets sårbarhet for psykologiske skader forårsaket av foreldre, partnere og venner. Siden modernitetens fødsel har den menneskelige subjektiviteten blitt assosiert med potensialet for å endre og forandre den eksterne virkeligheten. I stedet for å sette frem den eksterne virkeligheten som en uforanderlig størrelse hvis kraft virker ned på det passive subjektet, ligger det i opplysningstradisjonen en forestilling om at mennesker innehar potensialet for å endre virkeligheten. Med fremveksten av den terapeutiske kultur har dette aktive bildet av subjektet, gitt etter for et subjekt som er særlig passivt (Furedi, 2004.)

Den vanligste måten den terapeutiske kulturen måler helse på er gjennom selvbilde eller selvfølelse. Høy grad av positiv selvfølelse kjennetegner en ønskelig tilstand av mental og psykisk helse, mens et negativ selvbilde er symptom på at selvet er sykt og står overfor krise. Den terapeutiske kultur tror at ved å heve selvbilde eller selvfølelsen, så vil både selvet og samfunnet blomstre: det blir en form for borgerlig ansvarlighet å etterstrebe dette. Furedi underbygger dette ved å henvise til forskere som Neil Smelser i selvføleliseslitteraturen som mener at variabelen selvfølelse er en sentral faktor i å forstå og forklare sosiale problem. Det er en bestemt terapeutisk sensibilitet overfor selvets emosjoner som har ført til at komplekse sosiale problem blir redusert til enkle psykologiske faktorer som selvfølelse. Selvfølelse har en frittflytende karakter som kan tillegges ethvert tema. Det har blitt en folkemyte som videreføres i vår kulturelle bevissthet (Furedi, 2004).

2.6 - New Labour og den terapeutiske etos

I likhet med Nolans analyser av politikken i USA ser Furedi den terapeutiske etos som toneangivende i New Labours modernisering av velferdsstaten. Den britiske regjering kan sies å operere under et eskalerende terapeutisk imperativ som fortøner seg som en modernisering av velferdsstaten. Retorikken til New Labour preges av en terapeutisk diskurs. Ifølge Tony Blair er hovedproblemet med sosiale ulikheter ikke materiell fattigdom, men destruktive følger for selvbildet (Furedi, 2004). Statlige uttalelser i Storbritannia hevder lavt selvbilde er en vesentlig faktor i barneprostitusjon, hjemløshet, tenåringsgraviditeter, stoffmisbruk og antisosial atferd (Furedi, 2004). Dermed blir sosiale problemer i tiltagende grad fortolket som om deres årsaker er å finne i psykopatologi som krever terapeutisk behandling. Den terapeutiske kultur gir ikke bare samfunnet et narrativ om selvet, den viderebringer også forestillinger om hvordan mennesker kan gi mening til deres livsbetingelser og hvordan de skal møte disse. "Therapy is too good to be limited to the sick" skrev to amerikanske psykologer ved navn Erving og Miriam Polster i 1973 (Furedi, 2004, s. 98). Tana Dineen (i Furedi, 2004) skriver at psykologiindustrien har hatt enorm suksess med å injisere psykologi i den menneskelige erfaring. Samtidig har utøvelsen av sosial kontroll gjennom det terapeutiske blitt påfallende utbredt i løpet av de seneste år ifølge Furedi. Den spiller en sentral rolle i nåtidens politiske hverdag og representerer den aktuelle stilen av statlig styring. Med den tradisjonelle politikken fall,

har det blitt nødvendig å bringe til veie autoritet basert på denne ideologien (Furedi, 2004). Ifølge Frank Scott, professor i offentlig administrasjon, så er den terapeutiske styringens mål: "reuniting the self that modernism has sought to split apart" (Furedi, 2004, s. 196). Ved modernitetens oppløsning står altså terapeuten klar til å overta konstitueringen og gjenoppbyggingen av individet. Men den nye terapeutiske sosiale kontrakten mellom stat og borger preges isteden av en iboende paternalistisk oppfatning om det sårbare subjektet som trenger veiledning og støtte fra det offentlige (Furedi, 2004). Dette innebærer en devaluering av borgeren som en autonom og rasjonell aktør. Furedi avslutter *Therapy culture* med å hevde at terapi er å regne for et overlevelsesmiddel – hvor folk ikke kureres, men isteden mottar bekreftelse på sine problemer og så sendes tilbake til samfunnet. Individene hadde faktisk vært bedre tjent med ikke å få identifisert sine problemer, da terapi ikke kan tilby noe forløsende katarsis, synes å være Furedis budskap. Nikolas Rose går om mulig enda lenger i å utpeke den terapeutiske etos sentrale rolle i avanserte liberale demokratier som USA, Storbritannia, Skandinavia, Australia og New Zealand, men konklusjonen hans er diametralt forskjellig fra Furedis.

2.7 - Psyfagenes konstruksjon av det moderne subjektet

Rose sin analyse av fremveksten av psyvitenskapene, og særlig psykologien, i det 20. århundre støtter seg til Foucaults forelesninger om 'governmentality'. En aktuell definisjon gis av Neumann og Sending (2003a): "en politisk rasjonalitet som må forstås som praksiser som fremsetter handlingsidealer for hvert enkelt individ" (s. 2). Rose (1996/1998) forstår 'governmentality' som kalkyler, strategier og taktikker som ulike autoriteter nytter seg av overfor borgerne i forsøket på å unngå onder og oppnå goder som helse, lykke, velferd og likhet. Istedenfor å sette gjennom én lov for menneskene, bruker man taktikker, eller man bruker lovene mest mulig som taktikker (Foucault, 2002). Denne formen for styring oppstår innenfor en helt bestemt historisk kontekst. På 1700-tallet utspant det seg et skifte fra statsvitenskap til styringskunst, fra et regime med suverenitetsstrukturer til et regime med styringsteknikker samtidig med den politiske økonomis fødsel (Foucault, 2002). Med fremveksten av avanserte liberale demokratier i den vestlige verden utover 1800-tallet, skjer det en transformasjon i statens måte å styre på. Der hvor man tidligere primært rådet over territorier, styrer man nå (over) befolkninger og etter hvert individer (Foucault, 2002). Avanserte liberale regjeringer innebærer en

dyptpløyende endring av den tradisjonelle måten å tenke og praktisere politikk på. Der hvor velferdsstrategier søkte å styre gjennom samfunnet, spør avanserte liberale strategier seg om det er mulig å styre uten å styre gjennom samfunnet, men isteden styre gjennom de målbare og regulerbare valgene til autonome agenter som borgere, konsumenter, foreldre, ansatte, arbeidsgivere, investorer osv. Dette er en autonomisert og plural styringsformula som er avhengig av regulerende instanser på et molekylært nivå. Den må omfatte et bestemt forhold mellom politiske subjekter og ekspertise hvor ekspertenes råd og ordre sammenfaller med våre egne prosjekt for selvstyring og forbedring av våre liv (Rose, 1996).

Foucault beskriver i likhet med Nolan en tendens hvor tidligere transcenderer svinner hen og det oppstår et rom som må erstattes. Kunsten å styre finner sitt grunnlag og prinsippene for sin rasjonalitet i det som utgjør statens spesifikke realitet, heller enn i transcendent regler, i en kosmologisk orden eller i et moralsk ideal (Foucault, 2002). Dette innebærer også konkrete endringer i politikken. Liberalismen blir ikke lenger en teori om rettferdig og legitim politisk organisering, men en konkret politisk rasjonalitet, en type praksis (Neumann & Sending, 2003b). Denne utviklingen med forskyvning av makt viser seg i Norge i dag: ”Det har funnet sted en kraftig forskyvning fra direkte til indirekte maktutøvelse i Norge”, heter det i et av bidragene til Makt- og globaliseringsutredningen (Neumann & Sending, 2003a, s. 1). De politiske rasjonalitetene som oppstår transcenderer ideologibegrepet. De konstituerer deler av vår måte å handle og tenke om oss selv og andre på (Barry, Osborne & Rose, 1996). Liberalismen blir her mer en type etos enn en regjering (Barry et al., 1996). Innskrevet i selve logikken til de liberale former for regjering er en type naturalisme: det sosiale domenet som skal styres er naturlig sensitivt for overdreven statlig intervensjon. Det søkes derfor etter en politikk fri fra staten. En livets politikk eller etikk som vektlegger de viktige politiske verdiene i mobiliseringen og skapningen av individuelle kapasiteter og styring. Her får psydisiplinene og psykologien sin aktualitet, som jeg nå vil ta for meg.

2.8 - Psykologiens utvikling i de avanserte liberale demokratiene

Rose hevder at psykologien har spilt en nøkkelrolle i å 'skape' de menneskene vi oppfatter oss selv som (Rose, 1996/1998). For å forstå hvordan dette har skjedd må man se på veksten i de teoretiske og praktiske teknologiene som har utgjort psykologien i Europa

og Nord-Amerika siden slutten av 1800-tallet. De er uatskillelig koblet til transformasjonen i utøvelsen av politisk makt i moderne liberale demokratier. Historien til psydisiplinene er derfor ikke en historie om en bestemt og atskilt gruppe vitenskaper, men en del av historien om hvilke måter mennesker har regulert andre og seg selv på i forskjellige sannhetsregimer. Historien til psy er uatskillelig forbundet med historien til regjeringen (styringskunsten). Psyekspertene har oppnådd en bestemt privilegert posisjon over de siste hundre år, da det er disipliner som psykologi som hevder å inneha tilgangen til de indre determinanter i den menneskelige væremåte, og har kunnskap og teknikk tilgjengelig for styringseksperter. Viktigheten av liberalismen som en etos for regjering er ikke at den var først med å fremheve frihet for alle dens borgere. Viktigere var det at dens styring var systematisk forbundet med frihet, i og med karakteriseringen av menneskelige vesener som potensielle subjekter for denne friheten. Formen av frihet vi innehar i dag er dermed ubønhørlig bundet til et regime av subjektivering hvor subjektene ikke bare er frie til å velge, men pålagt å være frie (Rose, 1996/1998). Psy har utformet formen og karakteren til det vi forbinder med frihet, autonomi, og valg i livet. Som et resultat har friheten inntatt en subjektiv form. Psykologien har utviklet komplekse emosjonelle, interpersonlige, og organisatoriske teknikker hvor hverdagspraksiser kan organiseres i tråd med selvsjeneringsetikken. For å leve som et autonomt individ må man lære seg teknikker for å forstå seg selv og handle på seg selv. Frihet utløses for prisen av å stole på sjelens eksperter. Å regjere borgere demokratisk, betyr å regjere dem gjennom deres frihet, deres valg og deres preferanser istedenfor å gå på tvers av disse.

Rose (1996/1998) sitt perspektiv kan betegnes som en subjektiveringens genealogi, som innebærer å undersøke vårt forhold til oss selv. Fokuset med en slik genealogisk metode er ikke historien om mennesket, men isteden relasjonen som mennesket har etablert med seg selv, hvordan de har kommet frem til å relatere seg til seg selv som et bestemt selv. Styringskunst innebærer strategier for styring av styring gjennom teknologier for selvet, selvstyringsmekanismer eller styring gjennom måten individer opplever, forstår, bedømmer og styrer seg selv på. Det har vært en økning av ekspertisen i menneskelig styring over de siste hundre år: økonomer, ledere, bokholdere, advokater, rådgivere, terapeuter, medisinsk personell, antropologer, statsvitere, forsikringsagenter, sosiologer osv. Men subjektiveringsprosessen og utviklingen av selvet skyldes særlig psydisiplinens sjenerøse ekspertise. Med sjenerøsitet mener Rose psy sin iver etter å tilby sin kunnskap; å

låne bort sitt vokabular, forklaringer, og vurderinger til andre profesjonelle grupper og implantere en psydiskurs i disse gruppenes klienter. Psydisiplinene, delvis på grunn av deres heterogenitet og mangel på et bestemt paradigme, har oppnådd en særegen penetrerende kapasitet i forhold til praksiser som omhandler styring av styring (Rose, 1996/1998). Ikke bare tilbyr de et utvalg modeller for selvet, men også praktiske oppskrifter for handling, gitt av profesjonelle i ulike settinger. Deres aktualitet har ytterligere forsterket seg gjennom deres evne til å støtte disse praktiske oppskriftene med en legitimitet basert på tilgangen til sannheten om mennesker. Det har blitt umulig å erfare ens egen eller andres personlighet, eller å styre seg selv eller andre uten psy. Denne styringsrasjonalitetens effektivitet kan illustreres med et eksempel. Det humanistiske krav til menneske om handlingens autensitet kan gå på tvers av politiske eller institusjonelle krav om kollektiv ansvarlighet. Her har man altså en tilsynelatende motsetning som styringskunsten har en foreskrevet løsning for. Svaret er at autonomi naturligvis er den ypperste av styringsteknikalitetene: man styrer individet til å styre seg selv i tråd med målet for styringspolitikken. Rose betrakter psykologien som en teknikalitet hvis produksjon av psykologiske sannhetseffekter uatskillelig er knyttet til en pågående psykologisering av et utall domener, problemer, praksiser og aktiviteter. De blir psykologiske fordi de blir problematisert – de oppfattes som bekymringsfulle og uforståelige og psykologien blir injisert. Det er et konstitutivt forhold mellom hva som regnes for en adekvat psykologisk teori og prosessen hvor psykologien blir synlig og legitim innenfor disse domenene. Eksempelvis å oppdra et barn, å endre et problembarns atferd, å kurere en hysteriker, å ta seg av en baby, å administrere en tropp, å drive en fabrikk. Styringen av personer blir forståelig og synlig når den kan bringes innenfor en psykologisk ramme. Så blir virkeligheten ordnet ut ifra en psykologisk logikk, og evner, personligheter, holdninger og lignende blir sentrale komponenter i autoriteters bestemmelser og kalkyler. Psykologisk epistemologi er derfor å forstå som institusjonell epistemologi. Reglene for hva som kan være kunnskap er strukturert av de institusjonelle relasjonene de har blitt utformet i. Rose betrakter psykologien ikke bare som en måte å tenke på, men som en bestemt form for liv, en type praksis eller handling i verden. Han bruker den aristoteliske termen 'techne', som betegner en type praktisk kunnskap, om psykologiens virke i samfunnet hvor kunnskap uttrykkes som teknikker: psykologien får sin sannhet gjennom dens teknikker.

Gjennom det 20. århundret har psykologiske normer, verdier, forestillingsbilder og teknikker formet måtene ulike sosiale autoriteter tenker om personer, deres laster og dyder, deres tilstand av sykdom og friskhet, deres normaliteter og deres patologier på. Objektiver konstruert i psykologiske termer: normalitet, tilpassning, fullbyrdelse har inkorporert seg i programmene, drømmene og oversiktene for reguleringen av menneskelig styring. Psykologien har blitt iverksatt i teknikkene og instansene skapt for regjeringens styring, og utøves ikke bare av psykologene selv, men også av annen ekspertise som leger, prester, filantroper, arkitekter og lærere. Strategiene, programmene, teknikkene, innretningene og refleksjonene til administrasjonen av styring som Foucault kaller 'governmentality', har blitt psykologisert. Utøvelsen av moderne former for politisk makt er blitt uatskillelig koblet til kunnskap om menneskelig subjektivitet. Psykologiens autoritet stammer derfor fra det faktum at den selv har produsert en rekke nye autoriteter hvis arbeidsområde er styringen av styring, kontrollen av subjektiviteten. Psykologien er forbundet med nye felt og problemer som det må utøves ekspertise overfor, selv normalitet er knyttet til en form for ekspertise. I tillegg er psykologien knyttet til allerede eksisterende systemer av autoritet: offiseren i militæret, læreren i skolen, ledere i bedriften etc. Disse formene for autoritet akkumulerer en form for etisk basis, gjennom deres bruk av terminologi og teknikk fra psykologien. Autoritet blir etisk i den grad den utøves i lys av kunnskap om dem som er dens subjekter. Dette innebærer ikke lenger bare å gi ordre, kontrollere, kreve lydighet og lojalitet, men å bedre individenes kapasitet til å utøve autoritet over seg selv. Utøvelsen av autoritet blir dermed en terapeutisk virksomhet; den mektigste måten å styre handlingene til andre på er å forandre måten de styrer seg selv på. Over de siste femti år har språket, teknikkene og personellet til psykologien influert og omformet måtene som menneskene har blitt avkrevd og ledet til å bli etiske vesener på. Vi definerer og regulerer oss selv etter en moralsk kode, som styrer våre liv, og setter moralske mål for oss selv. Mennesket har blitt åpnet opp på forskjellige måter for intervensjon utført i subjektivitetens navn. Slik Rose ser det har dermed psy og psykologien skapt det moderne subjektet og virker daglig som en slags garantist og reparatør for menneskenes autonomi og frihet. Psykologiens implikasjoner for livet i senmoderniteten er nærmest ufattbare, og "it's all good" understreker Rose.

2.9 - Sammendrag av de ulike perspektivene på terapifundamentet

De tre gjennomgåtte analytikerne vil alle være enig i at psykologiens enorme suksess har implikasjon for dagens kultur og samfunn. Nolan, Rose og Furedi trekker alle frem den terapeutiske etos og selvet som alle tings referansepunkt i senmoderniteten. De peker alle på den enorme makt psydisiplinene forvalter over menneskene og samfunnet, men de skilles i synet om dette er å regne for noe kritisk (Nolan), undertrykkende (Furedi), eller nødvendig og frigjørende (Rose). Rose, med sin foucaultianske historisk-arkeologiske metode, forholder seg på et empirisk nivå til dette spørsmålet: Vi må se på hvordan ting kunne oppstå i relasjoner; som makt og frihet, stat og borger, psy og subjekt. Kritikk som retter seg mot den ene siden i slike maktrelasjoner misforstår deres konstitusjon og havner i en forenklet tankegang hvor menneskene skal frigjøres mot et uberørt felt som ingen vet hva innebærer, slik som den klassiske marxismen. Furedi er derimot uenig med Rose og mener at den terapeutiske etos medfører uheldige konsekvenser: som iboende konformisme og konservatisme, et emosjonelt diktatur og ikke minst: terapien synes kun å tilby en bevissthet om vår misère, ingen forløsning. Nolan foretar et weberiansk grep og spør om ikke den terapeutiske etos og en utilitaristisk-kapitalistisk tankegang går hånd i hånd, ettersom den terapeutiske orientering gir en personifisert oppskrift til et høyst upersonlig, rasjonalisert, byråkratisk system, uten å forandre systemet. Der hvor Nolan og Furedi stiller spørsmål ved implikasjonene av den terapeutiske etos, minner Rose oss om at det er nødt til å være sånn, og å skulle tenke seg kulturen uten den er å misforstå premisset for hva som konstituerer de autonome frie subjektene vi tar oss selv for å være (mer om dette i kapittel 7).

Jeg har nå vist hvordan ulike teoretikere betrakter psykologiens implikasjoner for samfunnet, langs en akse av frigjøring og undertrykking. Forskjellene blir kanskje enda tydeligere i forhold til psykologiens deltagelse i aktuelle samfunnsprosesser.

3 - Individualisering

I senmoderniteten regnes individualisering som en av de viktigste menneskelige konsekvensene av modernitetens utvikling. Individualisering er en tvetydig prosess som for noen rommer en formell form for frigjøring, mens andre vektlegger dens nedbrytende sider: forhold som tidligere ble forstått politisk eller sosialt kommer til uttrykk som individuelle problem (Beck & Beck-Gernsheim, 1996). Ulrich Beck og Elisabeth Beck-Gernsheim (2001/2003) gjør oppmerksom på at det engelske 'individualization' lett gir feil

assosiasjoner til en nyliberal idé om individet på det frie marked, i motsetning til det opprinnelig tyske begrepet 'individualisierung' som betegner en form for institusjonalisert individualisme. På norsk må begrepet 'individualisering' ikke forveksles med individualisme og tolkes inn i en enkel dikotomi med individualisme versus kollektivism.

Individualiseringsprosesser tvinges frem av sentrale sosiale institusjoner i moderniteten. Forhold som sivile, politiske og sosiale rettigheter, lønnet arbeid, utdanning og økte krav til mobilitet i arbeidslivet er individrettet og ikke lenger rettet mot grupper (Beck & Beck-Gernsheim, 2001/2003). I og med at slike basale rettigheter internaliseres og alle mennesker må være økonomisk aktive for å overleve, så tvinger individualiseringen seg igjennom og bryter ned grunnlaget for tradisjonelle sosiale sameksistenser. Dette skjer i så omfattende grad at for første gang i historien så er individet på god vei til å bli den grunnleggende enheten i sosial reproduksjon (Beck & Beck-Gernsheim, 2001/2003). I sin gjennomgang av implikasjonene av dette pågående skiftet, går Beck og Beck-Gernsheim (2001/2003) gjennom flere sentrale aspekter. Et av disse omhandler hvordan individets ansvar for eget liv aktualiseres. Dette ansvaret gjelder også for all mislykkethet og ulykkelige omstendigheter som forbindes med den enkelte. Fenomener som tidligere kom til syne som sosiale kriser, som strukturell arbeidsløshet, kommer nå til uttrykk som en byrde på skuldrene til enkeltmennesket. På lignende vis blir også andre sosiale problemer direkte dreid til psykologiske disposisjoner: som skyldfølelser, angst, konflikter og nevroser (Beck & Beck-Gernsheim, 2001/2003). Livshendelser tilskrives i stadig mindre grad utenforliggende årsaker, og isteden trekkes aspekter ved individet selv frem, som valg, kapasitet, manglende ressurser, nederlag og mestring. Dette gir igjen dyptgripende konsekvenser for alle former for sosiale identiteter, grupperinger, samhandlinger og organiseringer. Selv om individualiseringsprosesser er et resultat av komplekse samspill av materielle, samfunnsrelaterte og idémessige endringer over tid, så hevdes det likevel hos en del av kommentatorene i individualiseringslitteraturen at psykologien, som en viktig samfunnsinstitusjon, står i et betenkelig forhold til denne utviklingen. Becks analyse i *Risk society* (1986/2000) tjener som eksempel på dette.

3.1 - Risikosamfunnet og refleksivitet

I *Risk society - Towards a new modernity* (1986/2000) er tesen til Beck at proporsjonalt med modernitetens utvikling gjennom vitenskapelig og industriell fremgang,

øker også den globale risikoen i omfang. Den innehar nå en helt annen signifikans enn i tidligere perioder av moderniteten. Omfanget av vår tids potensielle katastrofer er nærmest ufattbare da konsekvensene vil gå utover nasjonalgrenser. Ingen vil kunne holdes direkte ansvarlig for mulige katastrofer, og de er ikke lenger begrenset i tid. Også fremtidens generasjoner vil bli berørt, kanskje alle jordens fremtidige generasjoner. Til tross for dette relativt alvorlige tilstandsbildet av rasjonaliseringsprosessene, finnes det håp for fremtiden. Becks beveggrunner er derfor å analysere mulighetsbetingelsene for å leve med denne risikoen gjennom å ta den på alvor. Da må moderniteten bli refleksiv, og komme på høyde med utviklingen (av risiko). Refleksivitet i denne sammenheng blir en kritisk instans som ser sin egen tids potensielle katastrofer i hvitøyet, og forsøker å innrette utviklingen etter denne vissheten. Modernitetens utvikling innebærer ikke bare strukturelle endringer, men også endringer i forholdet mellom sosiale strukturer og sosiale aktører. Når moderniseringen synes å nå et vist nivå, blir aktørene individualisert og tiltagende begrenset av strukturer (Beck, 1986/2000). For at en vellykket utvikling av refleksivitet skal finne sted må de individualiserte aktørene fri seg selv fra de undertrykkende strukturene og aktivt og refleksivt selv styre moderniseringsprosessene. Da må man opp på et kollektivt nivå av handling, men for at det skal skje må man make å reversere og gjennomskue individualiseringen som blant annet depriverer sosiale identiteter. De sosiale og politiske ulikhetene som disse identitetene uttrykte og avgrenset, forsvinner ikke, men de omdefineres fra kollektive erfaringer til psykologiske disposisjoner: som personlig tilkortkommenhet, manglende mestringsstrategier, skyldfølelser, angst, indre konflikter og nevroser (Beck, 1986/2000). Paradoksalt nok oppstår det en ny forbindelse mellom det individuelle og samfunnet, en direkte forbindelse mellom krise og sykdom. Sosiale kriser fremstår som individuelle kriser, som bare delvis eller ikke i det hele tatt, oppfattes på bakgrunn av deres rot i den sosiale sfæren. Dette forklarer mye av den veldige interessen for psykologi på åttitallet hevder Beck. Han utpeker psykologien helt eksplisitt som en samfunnsinstitusjon som forsterker slike individualiseringsprosesser:

Psychology has yet to undertake this historization and sociohistorical revision of its forms of thinking, necessary if it is not to run aground on the appearance of individuality from which it profits by displacing the causes for problems into the very people who have them. (Beck, 1986/2000, s. 119)

Beck sammenligner dette med kortslutningen av en krets: ved å tilbakeføre alt til individet står man i fare for å hindre fremtidig strømninger og ødelegge hele kretsløpet. Det står mye på spill her. Håpet for fremtidige generasjoner knytter seg til individers gjenfinning til et slags refleksivt kollektiv hos Beck. Men da må de fri seg fra begrensende strukturer som individualiseringsprosesser forårsaker. En mektig samfunnsinstitusjon som psykologi eller psykoterapi motvirker imidlertid denne muligheten ved å tilsløre de opprinnelige (sosiale og samfunnsmessige) årsakene til borgernes misère og villeder individet i stedet inn i seg selv.

3.2 - Kritikkens potens

Zygmunt Bauman hevder at menneskenes tro på organiserte kollektivs potensiale for å skape endring er vesentlig svekket i senmoderniteten. Den kritiske disposisjonen er der fortsatt, men kritikken er blitt tannløs, uten mål for reelle forandringer av våre liv. I dagens samfunn blir kritisk tenkning og handlinger assimilert og samfunnet forblir uberørt. Bauman (2001/2004) bruker en metafor med en campingplass for å illustrere kritikkens muligheter i dag jamført med Frankfurterskolens syn. Denne campingplassen er åpen for alle som kan betale, gjestene kommer og går uten noen interesse for hvordan stedet drives så lenge goder som strøm og vann fungerer. Den sosiale kontrakten mellom eieren og leieren er klar. Brukerne vil være i fred, og det blir de så lenge de ikke bryter stedets regler og betaler leien i tide. Når de forlater plassen forblir campingplassen den samme som den var før de kom, uberørt av gjestenes opphold og ventende på nye gjester. Bauman sammenligner sin campingplassmetafor med Adornos og Horkheimers kritiske teori om lag femti år tidligere. Der ville metaforen ha vært et husvær hvor dens beboere deler et sett av normer og regler med en utleier som sørger for etterfølgelsen av disse. Det synes som ideen om kritikk i Adorno og Horkheimers tid fortsatt har revolt som mulighet mot de overordnende betingelsene som gjelder alle, personifisert gjennom huseieren og kapitalisten. I campingplassseksemplet finnes ikke disse mulighetene da dens brukere ikke engang kan få øye på hverandre. Mulighetene for reell kritikk reduseres da til simplistiske konsumerklager om dårlig varmtvann i dusjen. Dette er også i dag en av de store utfordringene til den kritiske venstresiden, noe en tittel som *Hvem skal jeg kaste tomater på?* (Rognskog, 2004) reflekterer.

Bauman (2001/2004) og Becks (1986/2000) syn innbefatter at individualisering er ekspertenes dumping av samfunnets motsigelser og konflikter ved individets føtter. Man er dermed overlatt til seg selv med en velmenende invitasjon til å bedømme alt etter egen overbevisning og standard. Som et resultat er de fleste av oss preordinert til å velge biologiske løsninger på systemiske eller samfunnsmessige problemer (Bauman, 2001/2004). Men biografiske løsninger på systemiske problemer er dødfødt. Med de Tocqueville hevder Bauman at individet er borgerens verste fiende. Det synes som om både Beck og Bauman opererer med et skille mellom en individualisering som formelt tvinges ned over hodet på borgeren, og en individualisering som skjer som en prosess delvis initiert av borgeren selv i tråd med hans ressurser i forvaltningen av frihet og valg. Beck og Beck-Gernsheim (1996, 2001/2003) understreker at individualiseringen i seg selv ikke er noe galt. Det er når den inntreffer som en atomiserende prosess hvor individet blir en slags dumpelass for samfunnets uløste problem at den blir problematisk. Jørgensen (2002) demonstrerer individualiseringsproblemet i Danmark der mulighetene for helhetsløsninger er betydelig forverret. Forhold som arbeidsløshet og livstilssykdommer blir definert som rent individuelle anliggende. Man er arbeidsløs fordi man er lat eller har gjort dårlige valg. Man har fått dårlig rygg fordi man ikke har sørget for å løfte riktig i arbeidet (Jørgensen, 2002). Problemet er at individualiseringen gjør at enkeltmenneskenes problem i dagliglivet ikke leder frem mot noe felles mål eller prosjekt som berører eller affiserer samfunnets funksjonsmåter. Samfunnsproblemer individualiseres i utstrakt grad og blir forsøkt løst ved blant annet individuell psykoterapeutisk intervensjon. Her har mye av psykologien og psykoterapi bidratt til individualisering og avpolitisering, uten nødvendigvis å være klar over dette selv (Jørgensen, 2002). Terapi er derfor ikke bare en reparatør av det moderne subjektet skadet av modernitetens fremmedgjøring, men en deltager og bidragsyter i slike prosesser.

Det blir derfor kunstig når psykologer ser sitt snitt til å komme med samfunnskritikk uten å tematisere sin egen rolle i samfunnet. På omslaget til psykolog Tod Sloans bok *Damaged life – The crisis of the modern psyche* (1996) kan man lese ingressen: “What are the psychological problems caused by modernization?” og litt under: “How can we minimize its negative effects?”. Engasjementet er prisverdig, men lite troverdig; man ser ikke splinten i eget øye. Psykologiens selvforståelse som den gode, men bekymrede tilskueren til modernitetens utvikling er naiv. Som vist forsterker psykologien

individualiseringsprosesser, men enkelte psykologer synes å mene at psykologi kan spille en sentral rolle i positiv forstand: "Individualization at the workplace demonstrates that the political realm is undergoing transformation, and critical psychology as a discipline can assist in understanding the complexities involved here" (Walsh & Bahnisch, 2002, s. 25). Paradoksalt er det at psykologien (riktignok i form av kritisk psykologi) skal kunne tjene en nyttig rolle i identifiseringen av individualiseringens politiske konsekvenser. Er ikke dette en situasjon som påkaller ordtakene om å sette bukken til å passe havresekken?

3.3 - Rose om individualisering

Individualiseringsprosesser utvisker de sosiale strukturene som har fungert som betingelser og garantister for politisk konsensus, og som til nå har gjort det mulig med kollektive politiske handlinger. Paradoksalt nok skjer dette fordi politisk involvering øker på mikronivå og det subbpolitiske samfunnet styres nedenifra i stadig større omfang (Beck & Beck-Gernsheim, 2001/2003). Denne transformasjonen av det politiske forstås annerledes hos Rose. Her har disipliner som starter med psy eller psycho nettopp sin opprinnelse i reverseringen av den politiske aksene gjennom individualiseringsprosesser (Rose, 1996/1998). I *Overvåkning og straff* viser Foucault at individualitet tidligere forholdt seg under grensen for beskrivelse (Rose, 1996/1998). Disiplinærmeter reverserte dette da beskrivelser av individualitet ble en måte å ha kontroll og dominans på. Man må derfor forstå de psykologiske vitenskapers forbindelse til transformasjon av sosiale, politiske og etiske domener som teknikker for disiplineringen av menneskelige forskjeller: å individualisere mennesker gjennom å klassifisere dem. Disse disiplinene skaper individer gjennom slike enkle tekniske prosedyrer i ulike institusjoner. Individualisering skjer fordi man var interessert i å sortere mennesker og avgjøre hvilket styringsregime som passet dem best, men og for å få informasjon om hvordan individ best kan organiseres (Rose, 1996/1998). Individet konstitueres som objekt for ekspertkunnskap gjennom byråkratiske prosesser. Man innskriver identiteter som skal være enkle å overføre og transportere, slik at de kan benyttes i ulike institusjoner. Disiplinen psykologi tok dermed sin form gjennom arbeidet med å finne opp nye teknikker for individualisering. Et bidrag til individualiseringsprosjektet var psykologisk testing av intelligens. Testen er blitt en sentral prosedyre i praksisen med å objektivere og subjektivere (Rose, 1989/1999, 1996/1998). Disiplinering av subjektivitet innebærer en omforming av det uhåndterlige.

Gjennom manipulering, koding, materialisering, mattematisering og bruk av den angivelige frie vilje til å styre individet, kan man benytte seg av kalkuleringsprosedyrer. Det menneskelige subjekt blir kalkulerbart og styrbart. Psykologien er vokst frem fordi den kan operere på dette. Rose (1996/1998) understreker det nødvendig sambandet mellom psykologi og individualisering: “The psychology of individualization acted as a matrix in establishing the new scientific discipline and gaining it social acceptance” (s. 115). Dette representerer en unik forklaring jamført med tradisjonell kritikk som Furedi (2004) hvor individualiseringen av det sosiale fører til at mennesker er mer utsatte og sårbare, og at de aksepterer subjektiviteten foreskrevet dem av den terapeutiske kultur.

Individualisering er ikke noe nytt fenomen og må sees i lys av modernitetens utvikling som organiserte religioners tilbakegang, geografisk mobilitet og urbanisering. Tidligere så skjedde erosjonene av institusjonene på bakgrunn av at nye former for sosiale bevegelser ble skapt. Gjennom dagens sosiale isolering er mange av de omfangsrrike problemene som samfunnet står overfor internalisert og kodet som individuelle forhold som selvet må løse. Beck, Beck-Gernsheim, Bauman og Jørgensen deler alle en oppfatning om individualiseringsprosesser som en problematisk størrelse fordi den bryter ned sosiale strukturer (og aktivt motvirker tilgang til andre nivåer). Dette er uheldig for menneskenes muligheter for felles innsats og revolt mot samfunnsorganisering og den dominerende kulturelle logikken. I tillegg virker individualiseringen blindende eller tilslørende for identifiseringen av problemenes samfunnsmessige rot. Problemene transformeres til individuelle, biografiske og psykologiske anliggender. Her fungerer psyinstitusjoner som psykoterapi og psykologi forsterkende med negativt fortegn gitt at målet og håpet knytter seg til at disse menneskene skal løfte blikket og danne nye refleksive forbindelser som skal gjøre dem i stand til å kontrollere samfunnsutviklingen. Felles for de nevnte teoretikerne er kanskje at de deler en modernitetsoptimisme: rasjonaliteten eller refleksiviteten har et iboende potensial til å komme på høyde med en utvikling ute av kontroll. Dermed blir samfunnsinstitusjoner som ubevisst, men effektivt, motvirker slike revolusjonære omslag problematiske størrelser.

4 - Borgerlig offentlighet og den narsissistiske vending

I forrige kapittel drøftet jeg forholdet mellom psykologien og individualisering, hvor tendenser til transformasjon av det tradisjonelle politiske landskapet også viste seg.

Det blir dermed aktuelt å belyse offentlighetens forvandling da den er viktig for hele den demokratiske fungering, og fordi psykologien også her er en ureflektert deltager.

I moderne demokratiforskning er offentlighetens velbefinnende viktig ettersom den tradisjonelt har vært et forbindelsespunkt for demokratiets forankring i folket og lokalsamfunn. I Habermas sin doktoravhandling *Borgerlig offentlighet* fra 1962 spør han seg om hva de nødvendige betingelsene for et demokrati er, og om disse betingelsene er til stede i dag. Det har skjedd en betydelig forvitring av offentligheten som skyldes en rekke historiske omskiftninger vedrørende moderniteten. Av disse trekker særlig Habermas frem familiens tap av rolle som produktiv enhet, stadig flere av dens funksjoner tas over av den moderne stat. Når denne overtagelsen skjer mellom stat og familie får det konsekvenser for det tradisjonelle skillet mellom det private og det offentlige. Det private blir offentlig og det offentlige privatiseres. I forlengelsen av dette har den offentlige kulturen tatt en privatiserende retning hvor en narsissistisk intimitetsideologi blir fremtredende. Dette har igjen utviskende konsekvenser for offentligheten som grunnlag for demokratiet. Et samfunnsstyre er først et reelt demokrati når offentligheten og den offentlige mening utgjør dets arena og kjerne. En del normative betingelser som kommunikasjon, kritisk bevissthet og evne til selvstendig tenkning er grunnlag for dette. Disse betingelsene er ifølge Habermas i full oppløsning utover femtitallet hvor sosialpsykologisk forskning på folkeopinionen blir viktig. Man blir opptatt av velgerens personlighetsstruktur, og Habermas (1962/2002) skriver følgende om en artikkel av Berelson fra 1952 med tittelen *Democratic theory and public opinion*: ”Den politisk fungerende offentlighets sosiologiske konstituent er i denne artikkelen blitt til psykologiske karaktertrekk” (s. 199). På midten av det 20. århundret består ikke lenger de politiske ideologiene av sammenhengende forestillinger slik de gjorde i århundret før (Habermas, 1962/2002). Dette blir særlig fremtredende etter andre verdenskrig, samtidig med den vitenskapelige utviklingen av markedsforskning og meningsforskning sine nye empiriske teknikker. Den nye iscenesettelsen foran hvert valg som stiger frem med reklame, meningsmålinger og fagfolk ansatt for å selge politikk på en upolitisk måte føyer seg inn i den borgerlige offentlighets forfallsform. Også det politiske området blir på sosialpsykologisk vis innlemmet i konsumerområdet, noterer Habermas seg. Offentlig mening er blitt en manipulert skinnoffentlighet, et meningsklima som man arbeider på med utstrakt sosialpsykologisk manipulasjon. I det én offentlig mening blir analysert som massemening, blir den løst fra

de politiske institusjoners funksjonssammenheng og avkles sin karakter av å være offentlig mening. I stedet fungerer den som produkt av en kommunikasjonsprosess innenfor massene, uten bånd til prinsipper for offentlig diskusjon eller kontaktpunkter med et politisk herredømme. I USA og Storbritannia elaborerer man videre på denne oppfatningen om offentlig mening, og det kommer krav om empirisk pålitelige metoder som dermed gir opphav til 'Public Opinion': en sosialpsykologisk analyse av gruppeprosesser; definert på følgende vis: "public opinion refers to people's attitudes on an issue when they are members of the same social group" (Doob, 1948, sitert i Habermas, 1962/2002, s. 226-227). Definisjonene man bruker avslører den radikale transformasjonen: eksempelvis 'opinion' som først identifiseres med 'expression on a controversial topic' senere med 'expression of an attitude' og deretter med 'attitude' (Habermas, 1962/2002). Til slutt trenger ikke en mening engang å uttrykkes verbalt, men kan måles gjennom atferd. Meninger oppnår nå sin offentlige essens utelukkende gjennom sin forbindelse til gruppeprosesser. En gruppes mening gjelder som offentlig når den subjektivt har blitt den herskende blant gruppens medlemmer. Her blir det man engang forsto som offentlig mening redusert til gruppepsyke. Gjennom både et ikke-verbalt meningsbegrep, og et meningsbegrep som først blir meningsfylt når det deles av flere personer, skjer det en radikal erodering av innholdet til offentlig mening. Tidligere lot det seg koble til en uenighet, til en kontroversiell sak, eller som et rent individuelt anliggende som var avkrevd av enkeltpersoner for at de skulle få status som borgere. Når eroderes disse nyansene til en masse. 'Public', som subjekt for offentlig mening, blir identifisert som 'mass' og 'group' som for Habermas representerer en abstraksjon og en bortskjæring av historisk og sosial fylde som engang var konstituerende for en borgerlig offentlig mening. Interessen for folkeopinionen og veksten av sosialpsykologisk forskning omkring den, er selvfølgelig bare et uttrykk for hvordan transformasjonen av den offentlige sfære finner sted og manifesterer seg på midten av 1900-tallet. Men det er likevel interessant å se hvordan mye av sosialpsykologien dermed får grobunn i denne forvitningsprosessen. Kvale (1992) sammenligner psykologien med en amøbe som sprer seg omkring med stor fleksibilitet og overlevelsessevne. Kanskje bildet av en åtselseter som nyter godt av noens død passer bedre her?

4.1 - Psykologien om holdningers oppkomst

Rose (1996/998) tar for seg den samme oppblomstringen av sosialpsykologisk forskning omkring kravet om kontakt med borgeren i USA og Storbritannia på femtitallet. Hans forskjellige vurdering av denne epoken sammenlignet med Habermas er slående. Avanserte liberale demokratiers politikk gir opphav til noen karakteristiske problemer som de intellektuelle og praktiske teknologiene som utgjør sosialpsykologien kan forskrive løsninger for. Disse sosialtrettete og dynamiske psykologiske teoriene og metodene gir muligheter for å gjøre demokratiet styrbart gjennom prosedyrer som kan styre dets borgere på måter som er i overensstemmelse med idealene om frihet, likhet og legitim makt. Rose (1996/1998) sin hypotese om sosialpsykologien er at den får sin rolle fordi dens teknologier fungerer som mekanismer som kan omfordele prinsippene for demokratiet fra en etisk sfære til sfæren for vitenskapelige sannheter og rasjonell ekspertise. Sosiallivet til borgerne blir noe som kan kontrolleres og styres rasjonelt. Sosialpsykologien vil være uunnværlig ettersom den forsørger instanser som kan innskrive den sosiale eksistens til folk som gjør dem mulig å behandle i kalkyler. Liberale demokratier er derfor stadig avhengig av indirekte mekanismer hvor styringen, begjæret, og valgene til borgerne kan forenes med aspirasjonene og målene til regjeringen, ikke gjennom påtvunget politisk bestemte standarder, men gjennom frie valg og rasjonell overtydning. Her spiller naturligvis psykologisk teori, eksperter, språk og kalkyler en nøkkelrolle siden de tilbyr teknologier som kan skape allianse mellom borgerne og deres styrere. Hver enkelt av oss har blitt en psykologi, alle har fått inkorporert det i sitt vokabular, i vår måte å snakke på, vårt blikk på ting, i våre valg og preferanser. En sosial teknologi som skal fylle disse målene vil være påkrevd en vitenskapelig kunnskap om menneskelig motivasjon. Her blir holdningsbegrepet viktig i å skaffe seg denne kunnskapen: "every manifestation of conscious life . . . can be treated as an attitude, because every one involves a tendency to action" (Rose, 1996/1998, s. 124). Konseptet om holdninger etablerer en forbindelse mellom sosiale verdier og individuelle aktiviteter gjennom psykologisk forståelse: holdninger er det individuelle svaret på sosiale verdier, en type forbindelse et individ oppretter med en verdi.

4.2 - Narsissismens fremvekst

Christopher Lasch beskriver USA i tiårene etter fremveksten av sosialpsykologien på femtitallet. Særlig interessante er hans beskrivelser av de politiske motbevegelsene i

USA på seksti- og syttitallet. I *The culture of narcissism* (1979/1991) viser han hvordan de politiske motbevegelsene som agerte i USA på 1960-tallet og utover 1970-tallet imploderte inn i seg selv. Analysen til Lasch tjener utmerket som illustrasjon av problemkomplekset her. Selv det som i utgangspunktet skal være det revolusjonære potensialet i samfunnet blir slått knute på, eller mer presist; det slår knute på seg selv. De venstreradikale kreftene i USA på sekstitallet går fra fokus på konkrete politiske saker, som Vietnamkrigen, til en tilbaketrekning eller sceneskifte der slagene ikke lenger har klare politiske og ideologiske fronter i forhold til den ytre verdens politiske klima, men nå foregår på individet selv. Etter det politisk turbulente sekstitallet har borgerne trukket seg tilbake til utelukkende personlige bedrifter. De har ikke lenger noe håp om å forbedre sine liv på en meningsfull måte, og lever derfor i overbevisningen om at psykologisk selverkjennelse er redningen: Å komme i kontakt med ens indre følelser, spise sunn mat, ta timer i ballett eller magedans, fordype seg i Østens visdom, jogge, lære seg å forholde seg til andre, jobbe med frykten for å ha det gøy osv. Lasch (1979/1991) kommenterer at bak disse aktivitetene sitt harmløse ytre skjuler det seg en tilbaketrekning fra det politiske til en autensitet- og bevissthetskultur. Narsissistiske strategier for frigjøring fremstår som løsningen i løsrivelsen fra undertrykkende instanser, noe som gir opphav til en kulturrevolusjon som reproducerer de verste sidene i den kulturen som bevegelsen i utgangspunktet hevder å kritisere. Det økonomiske mennesket er nå erstattet av det psykologiske mennesket som er det endelige produktet av en borgerlig individualisme. Problemet med den tidens bevegelser, som 'the consciousness movement', er ifølge Lasch ikke at de retter fokus mot trivielle eller falske forhold, men at de foreskriver selvmotsigende og selvovervinnende løsninger. De forsterker sykdommen som de tar mål av seg å kurere. De gjør ikke dette ved å skifte fokus fra sosiale problemer til personlige, eller fra virkelige problemer til falske problemer, men ved å obskurliggjøre det sosiale opphavet til de lidelsene eller problemene som er smertefulle nok, men som illusorisk oppleves som rent personlige og private. Det daværende kulturelle klimaet er blitt terapeutisk, det kan ikke lenger sies å være religiøst. Menneskene lengter ikke etter personlig frelse, eller tilbakekomsten av en tidligere gullalder, men etter en følelse eller en illusjon av personlig velvære, helse og psykisk trygghet, med andre ord en fremtredende terapeutisk sensibilitet (Lasch, 1979/1991). Bevegelser som 'the human potential movement' som dukker opp utover syttitallet opererer med en læresetning om at individets vilje er allmektig og determinerer individets

skjebne fullt ut, men i virkeligheten intensiverer de selvets isolasjon. Terapeuter har blitt menneskets allierte i søken etter en form for balanse. Håpet knytter seg til at terapeuten skal foreskrive modernitetens ekvivalent til frelse, mental helse. Selv om terapi har etablert seg selv som arvtageren til både individualismen og religionen, innebærer ikke dette at den har blitt en ny religion hevder Lasch. Den er heller å betrakte som en form for antireligion siden det moderne samfunn hvor terapien har vokst frem opptrer som det ikke har noen fremtid utover umiddelbare behov her og nå (Lasch, 1979/1991). Det terapeutiske er kommet for å bli: "Having displaced religion as the organizing framework of American culture, the therapeutic outlook threatens to displace politics as well, the last refuge of ideology" (Lasch, 1979/1991, s. 13). Den politiske sfæren er det siste tilholdsstedet for ideologiene, men nå er ikke engang dette stedet trygt for det terapeutiske utsynet.

Richard Sennet (1977/1986, 1977/1992) står i samme tradisjon som Lasch og Habermas hvor mulighetsbetingelsene for en et reelt demokrati og en kritisk offentlighet utforskes. I likhet med disse presenterer Sennet en offentlighet i forfall som han knytter til en fremherskende intimitetsideologi i kulturen. Intimiteten i det daglige livet i offentligheten utspiller seg ved at en psykologisk målestokk overtar rammeverket for den sosiale virkeligheten utover syttitallet. Intimitetstyranniet må ikke forstås som noe tyrannisk i form av en ytre tvang. Det innebærer noe langt mer subtilt. Ordet 'tyranni' er opprinnelig synonymt med 'suverenitet' (Sennet, 1977/1992). Det er når alt henviser til et felles, suverent prinsipp at det virker tyranniserende. En slik situasjon trenger ikke å forutsette en autoritet som benytter tvang, men kan oppstå gjennom forføring av en forestilling som hevder å ha enerett på den sosiale virkeligheten.

I intimitetstyranniet behandles psyken som om den har et indre liv bare for seg selv. Dette indre livet sees på som så viktig og skjørt at det vil forvitte hvis det skulle komme i kontakt med den harde virkeligheten i den sosiale verden (Sennet, 1977/1986). Å kjenne seg selv har blitt ett mål i seg selv, i stedet for et middel for kontakt med den sosiale realiteten. Og fordi mennesket er blitt så selvabsorberende er det problematisk å nå et privat fundert prinsipp som virker bindende mellom oss selv og andre. Hver persons selv har blitt hans byrde. Fremveksten av den moderne psykologien og psykoanalysen er fundert på en ontologi om selvets indre liv uten transcendent ideer om ondskap eller synd. Denne ideologien tilbyr kanskje frigjøring, men har vist seg som en felle, ifølge Sennet. Den psykologiske forestillingen om livet gir nemlig opphav til en intim forestilling om

samfunnet. Intimitet gir assosiasjoner til varme, trygghet og åpne uttrykk for følelser. Men fordi vi har lært oss å forvente dette gjennom våre erfaringer, og fordi det sosiale liv langt på vei ikke kan gi disse psykologiske godene, så synes den ytre verden å svikte oss i sin kulde og tomhet (Sennet, 1977/1986). Det virker som om Sennet her beskriver en utvikling som har spilt fallitt, men det blir ikke iøynefallende fordi alt omgjøres til krav om psykologisk nærhet. Man har gått fra et andre-rettet utsyn, til et indre-rettet innsyn, men denne inn-retningen gir opphav til forvirring og fortvilelse fordi man stirrer på tomhet. Dette skaper også forvirring omkring skillet mellom det offentlige og det private liv. Mennesket søker personlig gratifikasjon i den offentlige sfære, som offentligheten i utgangspunktet ikke kan gi, men som på sikt vil innebære en gradvis transformasjon av den i og med at intimitetsbehovet til innbyggerne bare vil øke i omfang. Utbredelsen av denne intimitetstenkingen fører til at alle ondene i samfunnet forstås i kategorier som upersonlighet, fremmedgjøring og kulde: ”Alle slags sosiale relasjoner er virkelige, troverdige og autentiske jo mer de nærmer seg den enkelte persons indre psykologiske bekymringer. Denne ideologien forvandler politiske kategorier til psykologiske” (Sennet, 1977/1992, s. 6). Resultatet er da at man tror psykologiske terapeutiske intervensjoner er svaret. Her er det mange potensielle farer:

The trade-off between greater psychic absorption and lessened social participation can easily be mistaken as a psychological issue itself. It could be said that people are losing the ”will” to act socially, or that they are losing the ”desire”. These words as pure psychological states mislead because they do not explain how a whole society could lose its will together, or change its desires. They further mislead in suggesting a therapeutic solution, to shake people out of this self-absorption – as if the environment which has eroded their social will and transformed their desires might suddenly welcome changed individuals with open arms. (Sennet, 1977/1986, s. 12)

Dette peker mot nivåfeil. Antagelsen om at psykiske forholds årsak bare er å finne på samme nivå, er et fatalt mistak. Dette henger også sammen med innholdssiden. Fordi psykologien i all hovedsak opererer på et individuelt plan både for tenkning og intervensjon, vil man være tilbøyelig til å insistere på at årsak og løsning ligger her, uten øye for sosiale og politiske prosesser på et annet nivå.

Den sekulære privatiserende psykologiske impulsen eroderer det offentlige som en moralsk legitimerende sfære. Politikken blir da redusert til en visjonssløs, teknokratisk ingeniørkunst hvor man utelukkende forholder seg til utviklingen, det frie marked og teknologiske nyvinninger som nå representerer selve rammeverket som ikke kan rokkes ved (Jørgensen, 2002). Transformasjonen av den politiske scenen fra en tradisjonell høyre-venstre akse med ideologiske strider disse imellom om kollektiv størrelser, til en vidtrekkende liberalistisk-individsentrert tenkemåte, synes å være irreversibel. En politisk kommentar i *The Guardian* gir et illustrerende bilde på denne irreversibiliteten: "Liberal Democrats are beyond left and right: politics have moved on . . . people have moved on. They want to be treated as individuals, not classes. It is time politicians (and the press) had the same maturity" (Taylor, 2004, s. 16). Underforstått: tiden har gått fra en tradisjonell politisk orden. Den liberalistiske individoppfatningen er total, det foreligger som et folkekrav at alle vil bli behandlet som individer, og alle som tenker i andre politiske størrelser er simpelthen reaksjonære og følger ikke folkets vilje. I sannhetens navn skal det nevnes at forfatteren Matthew Taylor er leder for det liberaldemokratiske parti i Storbritannia. Bak de obligatoriske retoriske poengene ligger det likevel en treffende samtidsdiagnostikk. Politikken, uavhengig av venstre-høyre aksene, tvinges til å forholde seg til nyliberalismens tenkesett; ikke lenger som en av mange muligheter, men en norm det ikke lenger finnes annet enn politisk utdaterte alternativer til. Politikken forhold til det politiske subjekt kan ikke lenger basere seg på identiteter som ikke knytter seg direkte til det individualiserte subjektet. Da setter man seg selv på sidelinjen.

5 - Den kulturelle logikken i senkapitalismen

I forrige kapittel ble det tydelig hvordan en transformasjon fra det politiske til det psykologiske foregår i stor skala. En annen innfallsvinkel er å se hvordan individet subjektiveres i tråd med den herskende kulturelle logikken. Begrepet om 'den kulturelle logikken' knytter seg til Fredric Jamesons innflytelsesrike artikkel og verk, *Postmodernism, or, the cultural logic of late capitalism* (1984, 1991). Tittelen henspiller på hvordan det er i kapitalismens interesse å øke salg, noe som har involvert konstruksjonen av en postmoderne massekonsumerkultur hvor menneskes etikk baserer seg på konsum av ulike kulturelle innretninger, varer, identiteter og symboler. I denne epoken blir også den tradisjonelle høykulturen gjenstand for trivialisering og

unyttiggjøring (Heelas, 1996). Jameson (1984, 1991) skisserer forbindelser mellom (estetisk) populisme og postmodernismen. Overgangen fra modernismen til postmodernismen i arkitekturen kjennetegnes av et skifte fra modernismens mål om å innsette et annerledes, distinkt, og elevvert nytt ”språk” inn i det allerede kommersielle tegnsystemet i byen, til det postmoderne byggverk som har gitt opp slike utopiske pretensjoner. Isteden går det motsatt vei og tar i bruk det kommersielle massespråket. Man gjør seg mer populær og salgbar, samtidig som den tradisjonelle politiske kunsten eller kulturkritikken ikke lenger har noe *rom*, og er utdøende. Det eneste man synes å kunne gjøre er å uttrykke seg i det allerede foreliggende kommersielle tegnspråket. Det essensielle og nye er ikke at et konsumersamfunn eller en kulturindustri utbrer seg, men at det i kapitalismens navn innskrives stadig nye områder i den kulturelle logikken, slik at det ikke lenger finnes uhåndterbare instanser som ikke lar seg assimilere, og man sikrer vekst, og ettervekst. Den perioden som har fått navnet postmodernismen er derfor en historisk epoke som sørger for at denne utbredelsen intensiveres, samtidig som eventuelle hindringer eller kritiske instanser mot utviklingen tas opp og (u)skadeliggjøres. Den klassiske kapitalismens lover med industriell produksjon og klassekamp gjelder ikke lenger, i det som flere kaller kapitalismens reneste fase. Den postmoderne mikropolitikken utgjør et politisk problem. Senkapitalismen virker anonymt – tidlige tiders ideologiske hegemonier erstattes av fraværet av et kollektivt prosjekt, og umuligheten av å gå tilbake til tidlige tiders språk. Den renere kapitalismen for vår tid eliminerer strukturer den tidligere hadde godtatt, og virker nå koloniserende overfor det ubevisste (begjæret), som for Jameson er et av de siste arkedimediske punkt for kritisk potensiale.

Hva har så begrepet om postmodernismen eller den kulturelle logikken i senkapitalismen å gjøre med psykologiens stilling i senmodernitetens kultur? Jameson (1984, 1991) forholder seg til ulike kunstarter, særlig arkitekturen, som nettopp kan romme rom (for kritikk). Gjennomgangen hans har likevel utovervirkende generaliserbarhet i spørsmålet om kritikken i dag har noe rom eller plattform. Både Kvale (1992) og Jørgensen (2002) benytter seg av Jameson, som sammen med Cushman (1990, 1995) stiller spørsmålet om den kliniske psykologis kolossale suksess, legitimitet og gjennomslagskraft i det moderne samfunn må sees i sammenheng med dens overensstemmelse med den herskende kulturelle logikken. Fra et sosiologisk ståsted vil terapiens rolle i samfunnet alltid være universvedlikeholdende hvor utskuddene nivilleres mot samfunnsuniversets

sentrum (Berger & Luckmann, 1966/2000). Men er det slik at psykologiens suksess, legitimitet og gjennomslagskraft hviler på dens rolle som reproduksjonsagent for den gjeldende kulturelle logikken i senkapitalismen? Sender psykologene bare individet ut igjen i konsumerkulturen, litt bedre rustet til å konsumere? Virker den som en nyttig samfunnsinstitusjon for den rene kapitalismen og konsumersamfunnet? Cushman's historiske gjennomgang av ideer i psykoterapi i USA gir et mulig svar.

5.1 - Det tomme selvet

Cushman (1990, 1995) analyserer fremveksten av psykoterapi i USA i forhold til dominerende kulturelle impulser og samfunnsstrømmer. Han står i en foucaultiansk tradisjon, noe som blir tydelig i synet på selvet som sosialt konstruert av maktkonstellasjoner. Selvet er alltid et produkt av en spesifikk kulturell, moralsk og politisk referanseramme (Cushman, 1995). Det blir tydelig hvordan Cushman opererer med begrep som alltid har en kulturspesifikk side i motsetning til en mer fenomenologisk-transcendent oppfatning av selvet, hvor dets kategorier er å betrakte som universelle skall. Her er det ikke noe skille mellom opprinnelighet og nedslagsfelt eller kulturelt uttrykk: "There is no universal, transhistorical self, only local selves; no universal theory about the self, only local theories" (Cushman, 1990, s. 599). Eksempelvis kan Freuds utvikling av psykoanalysen sees som et klart uttrykk for at hvis det store opplysningsprosjekt og sivilisasjonen skal kunne eksistere, må kroppen og dens drifter kontrolleres og undertrykkes. Freud skapte sinnet som en indre slagplass hvor drifter kjempet mot hverandre, tydelig inspirert av Europas nære historie med blodige kriger og revolusjoner. Cushman (1990, 1995) argumenterer for at den gjeldende konfigurasjonen av selvet i USA etter andre verdenskrig, er det han kaller 'det tomme selvet'. Denne aktuelle realiseringen av mange mulige subjekt preges av en nagende følelse av personlig tomhet, et velutviklet konkurranseinstinkt og en tilknytning til verdien av frigjøring og selvrealisering gjennom konsum (Cushman, 1990, 1995). I det politiske landskapet i USA i etterkrigstiden blir et selv uten lokalsamfunn, tradisjon og delt meningsfellesskap opphav til konfigurasjon av det tomme selvet, som igjen gav opphavet til profesjonsgrupper hvis oppgave var å fylle det; reklamebransjen / markedsføringsindustrien og psykoterapiindustrien (Cushman, 1990). Cushman's (1990) tese er at selvet er konstruert som tomt, for at staten skal kunne kontrollere sine borgere. Det skjer ikke ved å begrense impulsene deres som i Wien ved

århundreskiftet, men ved å danne og manipulere deres ønsker om å bli lindret, organisert og oppleve koherens ved midlertidig å tilfredsstille selvet ved å "fylle" det opp. Sosialvitenskapene, og særlig psykologien, har fungert som nyttige agenter for staten i utviklingen av selv som er subjekter med kontroll, og utviklingen av teknikker som middel for kontroll. Dette tomme selvet er det perfekte oppsettet til et økonomisk system avhengig av en stadig akselerering av konsum av varer og tjenester. Her peker Cushman særlig på den humanistiske psykologien som postulerer et selv hvor en alt-er-mulig tankegang og et indre savn ligger nedfelt.

Psykoterapi er den virksomheten som har som ansvarsområde å behandle de uheldige virkningene av et tomt selv uten å gå på tvers av de økonomiske rammene i konsumerkulturen. Det tomme selvet er nettopp konfigurert for å passe vår bestemte kultur. I kjølevannet av de vanskene og sykdommene som oppstår er psykologi den av sosialvitenskapene som er best egnet for å behandle disse. Men psykologien selv er et produkt av en større historisk kontekst som bringer med seg og forårsaker disse lidelsene. Psykologien kan ikke nå disse symptomene med mindre den går til de politiske og historiske årsakene som skaper denne æraen, men de er som vist ikke innenfor psykologiens rekkevidde, de er ikke tillatt å berøre. Psykologien skal bare tilby lindring innenfor systemet og sørge for opprettholdelsen av det, ikke bryte med det. Selve psykologiens arbeidsinstruks fremmer dette synet (Cushman, 1990). Psykologien er derfor fanget i en blindvei som den ikke kan unnslippe. Den minner om reklamen som tilbyr midlertidig lindring. Kanskje reklamekampanjer som spiller på psykoterapi er uttrykk for mer strukturell likhet enn man er klar over: "Det hjelper ikke alltid å ringe etter en psykolog når man føler seg tom innvendig" (*Pizza Hut*) og "Hvorfor betale en terapeut for å komme i kontakt med sitt indre barn?" (peanøttsmør) (Jørgensen, 2002, s. 301). De fleste psykoterapidiskursene bruker den dominerende ideologi for sin æra samtidig som pasientens lidelser er forårsaket av de samme politiske og økonomiske strukturene. Eksempelvis, for at økonomien skal blomstre, avkreves det av individene en sterk tilbøyelighet til å begjære og konsumere produkter. I møte med slike individer mener Cushman (1990) at mange psykoterapeutiske teoritradisjoner behandler det moderne selvet ved å forsterke de samme strukturene som i utgangspunktet har skapt problemet; dets autonome, grenseløse natur. Individet diagnostiseres som tomt og fragmentert (som i humanistisk psykologi) uten å adressere de sosiohistoriske årsakene som forårsaket denne

tomheten og fragmenteringen. Psykoterapiens bidrag til fremveksten av det moderne selvet i USA i det 20. århundret er samtidig en benektning av sentrale påvirkninger fra historien og kulturen. Tilstander tvunget frem av den vestlige kultur, som ensomhet, fremmedgjøring og ekstremt konkurranseinstinkt, betraktes som naturlige og uunngåelige. Som et resultat må individer konstrueres til å etterstrebe konsum og ekspansjon, og samtidig leve i troen på at denne jakten er et aspekt av den universelle menneskenaturen. Siden symptomene betraktes som naturlige og uunngåelige, blir de lokalisert utenfor politikken og historiens sfære og dermed kan de heller ikke endres gjennom politisk handling. Ergo opprettholdes status quo (Cushman, 1995).

Denne situasjonen har fremkommet fordi den eneste måten den føderale kapitalismen kunne påvirke og kontrollere befolkningen på, var ved å gjøre kontrollen usynlig, det vil si, ved å late som et spekter av følelser og meninger oppstår betingelsesløst i individets indre. Her harmonerer Cushman med Nolans (1998) analyse av statslegitimering i USA, hvor den terapeutiske etos blir en nyttig støttespiller som grunniver av statens tilstedeværelse i offentligheten. Psykologisk virksomhet blir således fremstilt som en objektiv nøytral vitenskap, i motsetning til tradisjonelle iøynefallende autoriteter. Dens vitenskapelige status gjør at den blir en ubestridt autoritet på sannhet, og dermed en høyst innflytelsesrik og mektig kontrollør av mennesket. Psykologien selv står dermed igjen som en ureflektert, skadelig og paradoksal aktør: "...and thereby unknowingly reproduces some of the ills it is responsible for healing" (Cushman, 1995, s. 6). Dette paradokset kommer også frem hos Jørgensen (2002). Psykologien risikerer selv å bidra til mange av de lidelsene den er ment å skulle behandle.

I sin analyse av psykologien i postmoderniteten kommer Kvale (1992) inn på Jamesons begrep om postmodernismen og den kulturelle logikken i senkapitalismen, og knytter det til spørsmålet om markedet og psykologien. Kvale nevner en psykologisk etos som ble postulert av reklame og markedsføringsmiljøer og terapeutiske miljøer som har spontanisme, ønskeoppfyllelse og selvaktualisering som idealer som må oppfylles gjennom konsum av symboler, varer, tjenester og identiteter i et kulturelt hegemoni (Kvale, 1992). Med postmodernismen som konsumerkulturens ideologi gjenstår det derfor å se om forsøkene på en postmoderne psykologi kan ha noe kritisk potensiale overfor denne ideologien, eller om den simpelthen bare speiler den. Dilemmaet Kvale stiller opp er svært sentralt; innehar psykologien noen form for kritisk instans eller potensiale overfor sin tids

ideologi, eller skyver den bare folk tilbake i konsumerkarusellen? Et tiår senere skriver Kvale (2003) at markedet er hovedkilden i formingen av kulturelle verdier. Meningen med livet knytter seg til konsum, det som teller er å uttrykke, skape og omskape selvet i tråd med markedets svingninger. Et usikkert selv med tap av tradisjoner og sosiale bånd lindres nå gjennom konsumergoder og erfaringer i en ustanselig identitetsshopping. Psykologien har bidratt direkte til utviklingen av konsum ved å promotere en forestilling om mennesker som drevet av impulser, med en selvsentrert moral, og ved å tilby teknikker for investering og promotering av et konsumerbegjær (Kvale, 2003).

Konsumersamfunnets økonomiske vekst forutsetter en stadig flyt av penger og et ønske om å bruke de blant befolkningen (Jørgensen, 2002). Det er derfor behov for subjekter hvis indre liv er preget av utilstrekkelighet og tomhet, som vil være med på en konstant jakt etter tilfredsstillelse gjennom noe nytt som kan fylle denne tomheten. Jørgensen viser til Jean Baudrillards visjon av konsumersamfunnet hvor alle muligheter for uttrykk etter hvert foregår langs forbrukslogikken av tegn og objekter som nå utgjør vårt språk, eller vår ”kode” som hele samfunnet fungerer og utvikles etter (Jørgensen, 2002). Konsumsamfunnet later tilsynelatende til å støtte frihet, men denne friheten representerer egentlig en stor ufrihet, ettersom mulighetene for å uttrykke seg (forbruk) er gjennom objekter og fortellinger med små forskjeller. Jørgensen trekker frem et eksempel hvor man gjør opprør mot behandling av dyr; man er i mot eggfabrikker hvor høns lever under kummelige vilkår, og opprøret får uttrykk i form av kjøp av økologiske egg fra frittgående høns. Våre selvrealiseringsprosjekt må foregå innenfor identitetsskapingen som tilbys på markedet for identitetskonstruksjon. Når den enkelte opplever seg selv som fri er det i virkeligheten snakk om et uhyre effektivt repressivt ideologisk prosjekt, uten en synlig autoritær instans som man kan gjøre opprør mot. For Baudrillard (1970/1998) representerer konsumideologien nettopp en slik type retorikk som søker å overbevise oss om at vi har nådd en ny æra hvor en menneskelig revolusjon har foregått og separert oss fra tidligere tiders smertefulle produksjonsprosesser som vi nå kan nyte fruktene av. Psykologien selv synes å spille en svært sentral rolle i forhold til rammeverket/premissene for dette konsumersamfunnet gjennom identitetskonstruksjon hvor konsum og selvrealisering lyder det samme imperativ.

5.2 - Konsum som bindeledd

I *Mobilizing the consumer* (1997) tilbyr Rose (med Peter Miller) et annerledes perspektiv på konsumerkulturen og det konsumerende subjektet. Skapingen av subjektet som konsumerende har vært et komplekst teknologisk prosjekt hvor psykologisk vitenskap har bistått ved å mobilisere konsumenter ved å danne forbindelser mellom menneskelig begjær, håp og frykt, og varer og gods. Med utgangspunkt i en studie av Tavistock Institute for Medical Psychology (TIHR) sin bistand til produktpromotering for nasjonale selskaper i Storbritannia i perioden 1950-1970 hevder Rose og Miller at teknologisk arbeid på subjektiviteten ikke kan forstås rent ideologisk. Disse menneskelige teknologiene er noe mer enn oppfinnelsen av falske behov, de er et ledd i en "contemporary 'passional economy', the connections of human being and its corporeality into a regime of needs, desires, pleasures and terrors" (Miller & Rose, 1997, s. 32). Ved å transformere fortvilelse gjennom terapi eller rådgiving, kan selvet blir reformert i dets tro på at det kan mestre sin egen eksistens. Selv om disse terapisystemene er heterogene og oppstår i kontekster og moralsystem som synes fjerne fra foretaksverden, så er hvert av disse terapisystemene operanter innenfor et etisk terreng som smelter sammen med imperativene til et foretaksselv. Arbeid på deg selv, bedre kvaliteten på ditt liv, få frem ditt sanne selv, få vekk avhengighet, slipp løs potensialet ditt. Det sunne selvet skal være fritt til å velge. Ved å omkranses en slik etikk for psykisk helse dyrket frem i autonomitermer, så er vi dømt til å skape et prosjekt av vår egen identitet, og vi har blitt bundet til ekspertenes makt. Dette prosjektet er ubønhørlig knyttet til en konsumerlogikk, et sentralt område for å forstå selvet, ifølge Rose (1996/1998). I avanserte liberale demokratier demonstrerer politiskøkonomiske analyser og kalkyler behovet for en konstant ekspansjon av konsum dersom økonomisk velvære skal kunne opprettholdes. Rett etter 11. september 2001 i en tale til folket oppfordret president G. W. Bush folk å fortsette å handle, det var det beste de kunne gjøre i denne vanskelige situasjonen. Det er av avgjørende betydning å inneha strategier mot borgerens holdninger til konsum. Her besitter psy og psykologien en unik kompetanse hvor teknikker for subjektivitet gir tilgang til borgerens begjær. Disse teknikkene oppnås ved å instrumentalisere autonomi og kode det i retning av å shoppe identiteter/symboler. Konsumenter konstitueres som agenter hvis mål er maksimeringen av egen livskvalitet ved å innta en livsstil gjennom sine handlinger i en verden av gods og varer. Hver av disse varenehetene er innbundet med en personlig mening, en mening som kaster et lys tilbake på den som kjøper, og forsterker den personen de er, eller ønsker å bli.

Design, markedsføring og produksjon av forestillingsbilder spiller en vital rolle i å omforme varer til begjær og omvendt. Konsumentenes valg stemmer dermed overens med makroøkonomiske mål og markedsfordeler: det økonomiske livet blir styrt og realisert gjennom valgene konsumentene gjør, hele tiden med mål om å realisere seg selv. Denne konsumerlogikken kan også overføres på andre felt. I helsepolitikken ser man at man ikke lenger trenger byråkratiske statsenheter for å ivareta egen helse. Gitt dette nye domenet av konsum, så vil individene ønske å være sunne. Ekspertene vil instruere dem i hvordan de skal være det, og kroppsentreprenører vil utnytte og utvide dette markedet til fulle. Helse vil sikres gjennom en kombinasjon av markedet, ekspertisen, og en regulert autonomi (Rose, 1996/1998). Velferdsstaten blir kritisert for å være byråkratisk og ineffektiv, å være fornedrende og paternalistisk, og for ikke å ivareta individuelle ulikheter. Den klandres for monopolisering og blokkering av private valg og frihet og bryte individuelle rettigheter. Aktivt borgerskap er et ledd i kjølevannet av denne kritikken: alle områder av den politiske opinionen er nå enige om at borgerne skal være aktive, ikke passive, og at en demokratisk regjering må igangsette de selvaktiverende kapasitetene til individene. En slik oppfattelse av borgeren sammenfaller med de regulerende teknikkens fremferd som kan fjernstyre individene, styring av styring. Et aktuelt eksempel er reformene i det norske skolevesenet hvor elevene nå skal jobbe på seg selv. I alle de politiske regjeringsrasjonalitetene som har vokst frem innenfor de avanserte liberale demokratier på åttitallet, tenkes ikke lenger borgerne på som avhengige av politiske autoriteter til å instruere eller regulere dem. Individene kan nå styres gjennom valgene de selv ønsker. Den terapeutiske vending manifesteres i teknikker for selvforståelse og selvbedring, og går utover den tradisjonelle venstre-høyre aksene i politikken (jfr. Taylor s. 34). Kritikerne av denne regjeringsrasjonaliteten som jeg nå vil ta for meg hevder imidlertid at disse skiftene utgjør en godt skjult ideologi som søker å avpolitiserer politikken.

6 - Nyliberalismen

Konsumerlogikken som blant andre Baudrillard (1970/1998) beskriver for over tretti år siden synes å være langt mer subtil og totalitær, og dermed mer overlevelsesdyktig enn tidligere tiders kapitalistisk-materiell utbytting av menneskelig arbeidskraft. Denne logikken kan spores til nyliberalismens prosjekt i dag, som jeg nå vil sette opp mot den terapeutiske etos. Et historisk tilbakeblikk viser at i det den politiske økonomien

konstituerer seg på 1500- og 1600-tallet ser man samtidig oppkomsten til styringsteknikker rettet mot befolkningen: ”En type inngrep som blir karakteristisk for styring, nemlig inngrep i økonomiens og befolkningens felt, konstituerer seg på samme vis” (Foucault, 2002, s. 65). Det finnes dermed forbindelser mellom bestemte styringsteknikker og psykologien og fremveksten av den liberale regjeringsrasjonaliteten: ”the history of psychology in liberal societies joins up with the history of liberal government” (Rose, 1996/1998, s. 12). Neumann og Sending (2003a) peker også på forbindelsespunkter mellom nyliberalismens fremvekst og skiftet i maktperspektiv fra en sentralinstans til ’du skal styre deg selv’ perspektivet. Denne forskyvingen kan spores til endringer i politikken på 1980- og 1990-tallet i avanserte liberale demokratier som Norge. En velferdsstatlig regjeringsrasjonalitet brytes mot og erstattes av en nyliberal regjeringsrasjonalitet (Neumann & Sending, 2003a). Det finnes altså historiske paralleller mellom et politisk-økonomisk system og styring av befolkningen, men er det mulig å finne forbindelsespunkter mellom den terapeutiske etos og vår tids økonomiske regjeringsrasjonalitet: nyliberalismen, som viser at de tjener samme sak?

Bourdieu (1998a) definerer nyliberalismens prosjekt slik: ”What is neoliberalism? A programme for destroying collective structures which may impede the pure market logic” (s. 1). Det nyliberale hegemoniet som utspiller seg medfører en nedbrytning av den tradisjonelle politiske orden som har vært typisk for Vest-Europa (Hellesnes, 2004). I stadig flere sektorer og institusjoner som sykehus og universitet, som i utgangspunktet har helt andre oppgaver enn å produsere varer for et marked, ser man hvordan begreper som ’omstilling’, ’incentiv’, ’produktivitet’, ’gjennomstrømming’, ’kvalitetssikring’ og ’lønnsomhet’ dukker opp. Nyliberalismen har klart å etablere seg som en politisk realitet, utover den vanlige venstre-høyre aksene i politikken. Den er noe alle politiske aktører må forholde seg til (Hellesnes, 2004). Med nyliberalismen har det autonome enkeltindivid blitt det altomfattende politiske referansepunkt per se, uansett om det postuleres av de tradisjonelle liberale partiene eller av moderniserte sosialdemokrater med engelske ’New Labour’ som modell (Jørgensen, 2002). Denne dominansen manifesterer seg som et kulturelt rammeverk som vanskeliggjør å bruke ideologibegrepet om det som foregår fordi alternativene ikke er synlige. Man har lyktes i å grunnfeste at politikken nå er upolitisk. Man gir opp å forsøke å styre, og i stedet skal man være realistisk og innrette seg etter realiteten selv (det globale markedet). Dette er dramatisk, men det er likevel en revolusjon

som skjer i det stille. Et eksempel er globaliseringsmyten hvor det postuleres en verdensomgripende tendens uten nasjonale myndigheters muligheter til å gripe inn (Bourdieu, 1998b). Et overveldende politisk prosjekt er underveis, hvis nødvendighet tvinger seg på overfor makthaverne (Bourdieu, 1998a). Dette er i tråd med et poeng jeg senere vil diskutere: det tradisjonelle maktforholdet mellom stat og borger formalisert i en sosial kontrakt, har ikke lenger samme gyldighet da staten har mistet mye av sin makt.

Beskrivelsen av nyliberalismen som vår tids dominerende ideologi lar seg forbinde med strukturelle beskrivelser tidligere beskrevet som individualisering, risikosamfunnet og den kritiske offentlighetens betingelser. Bourdieu (1998c), i sin diskusjon om aktivismens problemer, identifiserer for eksempel refleksivitetens aktualitet: "one of the problems is to be reflexive" (s. 58). Her knyttes begrepet refleksivitet til muligheten for nye former for organisering hvis agenda er kampen mot den nyliberale imperialismen, som minner om Becks (1986/2000) bruk av begrepet. Den nyliberale ideologien knytter Bourdieu (1998b) også til individualiseringsprosesser som den støtter under et skinn av økonomisk og individuell frihet: "the economic view which individualizes everything" (s. 40). I arbeidsmarkedet viser dette seg i form av individualisering av lønn, stillinger og kompetanse, det vil si en atomisering av arbeidet (Bourdieu, 1998a). Nyliberalismens prosjekt kan også sees i forlengelsen av forfallet til offentligheten hvor alle kollektive institusjoner med potensial for å reversere effektene til markedslogikken avvæpnes (Bourdieu, 1998a). Markedets funksjon handlet opprinnelig om ulike interesser, men denne ideen synes forsvunnet med offentlighetens fall (Bourdieu, 1998a). Det synes derfor rimelig å se både individualiseringsprosesser, transformasjonen av det politiske (til økonomiske størrelser), offentlighetens forfall og nyliberalismens ideologi i forbindelse med hverandre. Det er på tide å forsøke å se på en annen materiell side av det nyliberale prosjekt; subjektivering og skapingen av et nytt subjekt i dens navn.

6.1 - Det nye subjektet

I essayet *Kunsten å begrense hodene* (2004) hevder Dany-Robert Dufour at nyliberalismen i likhet med de store ideologiene på 1900-tallet vil skape et "nytt menneske", det vil si et nytt filosofisk subjekt. Under et skinn av frihet utspiller det seg en dyptgripende transformasjon av menneskets tankesett (Dufour, 2004). Rose sine analyser av subjektiveringsmekanismene og styringskunsten vil ikke være så ulik Dufours

beskrivelse her, men ordlyden gir her mer negative assosiasjoner. Dufour (2004) nevner ikke psykologi eller terapiens funksjon direkte, men han trekker inn subjektiveringsmekanismer: ”Alt må heretter gå inn i handelsvarens kretsløp, alle verdens regioner og aktiviteter, innbefattet subjektiveringsmekanismene” (s. 21).

Subjektiveringsmekanismene må skape et subjekt som både lar seg ta opp i kalkyler og utregninger. Samtidig skal subjektet fungere som den perfekte konsument, i tillegg til at subjektiveringsmekanismene er prisgitt (bokstavelig talt) nyliberalismens prosjekt. Det er liten tvil, etter gjennomgangen av Rose sine beskrivelser av psydisiplinene, at psykologien er en viktig brikke i denne prosessen. Det er derfor ikke urimelig å hevde at skapingen av et nytt subjekt og menneske, som Dufour mener er i gjære, angår psykologien da dens kompetanse er både unik og effektiv i dette arbeidet. Etter at kapitalismen har gjort seg til herre over alt gjennom den postmoderne vending, er fullbyrdelsen reduksjonen av hodene. Situasjonen har oppstått etter hvert som nyliberalismen de siste tyve år har lyktes å kvitte seg med alle former for metasosiale garantister for utveksling (Dufour, 2004). Dette skjer gjennom en avsymbolisering av verden hvor transcendentale verdier eroderes og nivilleres til ren utveksling (av varer). Alle andre grunnleggende verdier er forkastet. Når de symbolske garantistene i utveksling mellom mennesker er borte, endrer selve menneskets beskaffenhet seg. Tilbake står varesirkulasjonens stadig skiftende strømmer, og kravet om et ny type subjekt – postmodernitetens subjekt er født. Varestrømmene er avhengig av sirkulasjon, som igjen er avhengig av et subjekt som kan kobles til alt. Her passer ikke tidligere tiders subjekter, som det kantianske kritiske subjekt eller det freudianske nevrotiske subjekt. Det usikre, akritiske, ”schizoide” subjektet derimot, vil være ekstremt tilpasset varestrømmenes stadige omskiftninger med identitetens utallige svingninger (Dufour, 2004). Beskrivelsene her kan ”kobles” både til fremveksten av en postmoderne tenkning innen psykoterapi; som narrativ terapi, og reklamens bruk av postmoderne sjargong. Mer om dette i diskusjonen om postmoderne retninger av psykoterapi.

Subjektene kan ikke lenger forholde seg til symbolske transcendentale verdier, men må underkaste seg et spill om varene eller symbolenes uendelige sirkulasjon: ”Du skal ikke ha andre Guder enn meg” synes å være omkvedet. Nyliberalismens prosjekt er vår tids totalitærende ideologi, og i likhet med tidligere tiders totalitære regimer søker den å lage et nytt menneske. Men der hvor disse regimene opererte med en struktur av ytre autoriteter,

er disse strukturene i total kapitalismens tid blitt usynlige. Muligheten for opposisjon er derfor forverret, da alt innskriveres og tas opp i den kapitalistiske maskinen.

Her er kort noen av nyliberalismens fremste karaktertrekk oppsummert: det autonome enkeltindividet er blitt det altomfattende politiske referansepunktet. Det er ikke mulig å snakke om dens imperialism som ideologisk, selv om den støtter seg på en hel metafysikk (Hellesnes, 2004). Markedet gjøres til alle tings referansepunkt. Den står i forbindelse med individualiseringsprosesser både som årsak og utløser, og fører til en transformasjon av det politiske (til økonomi), og en atomisering av borgerne (arbeiderne i Bourdieus eksempel). Subjektiveringsmekanismene styres av dens ideologi. Tidligere tiders totalitære system som fascisme, nazisme og kommunisme opererte med en ytre (autoritativ) struktur – nå er alt usynliggjort. Disse karaktertrekkene er mistenkelig familiære.

Nyliberalismen er for Rose en type regjeringsrasjonalitet hvor styringskunsten er perfektionert, da målet for styringen og borgernes selvstyring harmonerer og sammenfaller. Dette gir større frihet. Den moderne borgeren kjennetegnes som en aktiv agent som jobber på seg selv og for seg selv. Dette kan sees i dagens krav til arbeidsledige hvor det å selge seg selv nærmest blir en jobb i seg selv. Avanserte liberale strategier innenfor nyliberalismens epoke styrer gjennom de regulerte og predikerbare valgene til autonome agenter, man er derfor avhengig av en relasjon mellom politiske subjekter og eksperter hvor ekspertenes mål sammenfaller med prosjektene for selvrealisering og de mål som subjektene setter seg. Der hvor kritikere som Dufour (2004) kaller dette en usynlig totalitær bevegelse, kaller Rose (1996, 1996/1998) det 'governmentality' - en sammensmeltning av våre mål og regjeringens mål. Og betegne vår frihet for skinnfrihet, eller å forsøke å endre på den ene siden i ligningen makt-frihet, er fra Rose sitt perspektiv å misforstå hva som konstituerer et moderne subjekt i de avanserte liberale demokratiene i Vesten.

Maurice Merleau-Ponty har et begrep om liberal mystifikasjon som innebærer at man dyrker en himmel av liberale og humane ideer samtidig som man ignorerer de samfunnsmessige og historiske vilkår disse ideene kan komme til uttrykk i (Hellesnes, 2004). Hvis man ser seg blind på ideen frihet, og glemmer folks frihet, blir frihetsideen et høve for voldsmakt. Den liberale mystifikasjon er dermed en bevegelse hvor liberalitet gjøres til en fetisj abstrahert fra alle konkrete sammenhenger. Er det mulig å tenke seg en

psykens mystifikasjon her? Psyke eller psykisk helse har blitt gjort til et mål i seg selv. Ved å abstrahere den (universalisere den), vender man seg i samme bevegelse i vitenskapens navn bort fra de sosiale og historiske vilkår og betingelser. Markedet blir alle tings referansepunkt innenfor nyliberalismen. Selvet har blitt alle tings referansepunkt i den terapeutiske kultur. Nyliberalismen reduserer politikken til en form for bedriftsøkonomi. På samme vis reduserer den terapeutiske etos homo politicus til homo psychologicus, eller kanskje man burde si homo medicus. Begge prosjektene reduserer tidligere historiske størrelser til nye utgaver av politikken og mennesket. Flere er inne på samme tankegang, eksempelvis Nolan (1998): Det terapeutisk kulturelle system kan faktisk være en god alliert for en kapitalistisk orden. Men fortsatt er det rimelig å tolke nyliberalismens og terapifundamentets likhet i karaktertrekk som parallelle prosesser da de begge er barn av samme tid (jfr. Foucault s. 42). Kan man tenke seg at de understøtter hverandre og vekselvirker i opprettholdelsen av et atomisert og avsymbolisert kosmos?

6.2 - Børs og katedral

Et pionerarbeid om økonomisystem og meningssystem er Max Webers klassiker *Den protestantiske etikk og kapitalismens ånd* (1920/2001). Weber identifiserer et overraskende, men overbevisende sammenfall mellom to tilsynelatende uforenlige områder av kulturen: børs og katedral, eller protestantismen og kapitalismen. Sammenfallet mellom disse to sfærene kan oppdateres til en moderne tid, hvor kapitalismen ikke lenger knytter seg til noen form for produksjon, men til konsum, og protestantismen eksisterer i en sekulær utgave; den terapeutiske etos. Protestantismen skapte en mennesketype motivert for å leve og innfri de krav som det kapitalistiske næringslivet stilte til enkeltmennesket (Langeland, 2001). Jeg spør – har psykologien/den terapeutiske etos skapt en mennesketype dedikert til å leve etter de kravene det kapitalistiske system stiller til den enkelte?

Hovedtesen til Weber er at kravet om at vi må realisere oss selv og kravet om å handle økonomisk rasjonelt i virkeligheten er det samme livsprosjektet (Langeland, 2001). Utviklingen av slike sammensmeltinger som virker undertrykkende, er ikke å forstå som kapitalistenes eller noen andres kreasjon. Slike historiske undertrykkende sammensmeltinger kan kanskje bedre forstås ut ifra et nietzscheanske tankesett. Weber (1920/2001) spiller sågar på Nietzsches uttrykk om 'det siste menneske' i sine spådommer

om den europeiske borgerlige kulturen. Sammensmeltingen av den protestantiske etikken og kapitalismens ånd kan betraktes som en uheldig legering, som oppsto i et forsøk på å gi lidelsen mening. Ifølge nietzscheansk antropologi eksisterer mennesket først når det står overfor kravet om å gi lidelsen mening, men forsøk på å imøtekomme slike krav, eksempelvis i form av religion, kan ta en utilsiktet reaktiv retning og virke frihetsberøvende og hindrende for kreativ utfoldelse. Dette minner også om poststrukturalismens sannhetspolitikk (som Foucault): historiens utvikling kan lede inn i uheldige sammensmeltinger. Disse er kontingente, men likefullt virkningsfulle forhold. Det gjelder derfor å vise at virkeligheten ikke må være slik (gjennom historiske ”utgravinger”), og arbeide for et frigjøringsprosjekt fra slike strukturer. En mulig sammensmelting av den terapeutiske etos og konsumerlogikken kan derfor betraktes som en slik undertrykkende struktur som har oppstått (uten noen nødvendige bakmenn) i vår egen tid.

Webers (1920/2001) arbeid kan betraktes som en form for mental arkeologi eller genealogi – det vil si en metode som søker å grave frem glemte opprinnelser fra menneskets historie. Det som synes selvfølgelig i dag, trenger ikke å ha vært det i utgangspunktet. I dette tilfellet å se hvordan protestantiske grupperinger som metodistene, kvekere og baptisters sine leveregler skapte den kapitalistiske mentaliteten i Vesten. Dens krav til yrkesetikk og målbevisst innsats oppsto egentlig ut ifra et mål om å øke Guds ære på jorden gjennom asketiske teknikker. Dette var for å vise og sikre at den hardt arbeidende var en av Guds utvalgte til evig liv. Etter hvert utvikles det en mentalitet hvor arbeidet ledsages av en indre overbevisning som om arbeidet var et absolutt mål i seg selv, det har blitt intet mindre enn et kall. Samtidig var Weber interessert i å nå til bunns i den kapitalistiske ideologien, noe han blant annet søkte i Benjamin Franklins hvordan-bli-rik-håndbøker fra 1700-tallet hvor de praktiske rådene (som ”tid er penger”) ikke bare representerte en type klokskap i forretninger eller en form for livsteknikk, men uttrykk for en særegen etos. En ’etisk farget maksime for livsførsel’ kaller Weber (1920/2001) det, kapitalismens ånd. Denne etikken hvor penger blir et mål i seg selv, blir noe irrasjonelt og er ikke lenger forbundet med det enkelte individs behov og lykke. Til tross for denne irrasjonelle essensen representerer den kapitalistiske økonomiske orden et enormt kosmos som mennesket blir født inn i, og dette systemet blir stående som et uforanderlig byggverk som man må leve i (Weber, 1920/2001).

Weber skriver om den økonomiske utviklingen hos protestantene at det oppstår en særegen økonomisk rasjonalisme som ikke finnes i katolisismen. Kvale (2003) kommenterer forholdet mellom psykologien og protestantismen: "The discipline of psychology is generally most prominent in Protestant countries" (s. 584). En spekulativ, men fristende mulighet, ut ifra disse to synspunktene er å trekke slutningen at psykologien bare er en forlengende arm av protestantismens etikk som nå kalles den terapeutiske etos. Hvis man betrakter religion psykologisk – som en måte å orientere seg i verden på – er det ikke så søkt å se på en inn-retning i selvet og en ut-strekning mot Gud i himmelen som to forskjellige utgaver av den samme meningssøkende prosessen – behovet for et meningsbærende rammeverk. Det gir også mening å se på dette som en utvikling hvor ideen Gud trekkes mot jorden. Opprinnelig representerte Gud en absolutt transcendent overfor alt det skapte. På Augustins tid ser man eksempler på indre dialog med Gud, som leder frem til vår egen tid hvor sekulariseringen av trosbekjennelsen fullbyrdes i en indre dialog med seg selv. Protestantismens etikk (og kapitalismens ånd) representerer et tidlig stadium av denne etos sin utvikling frem til vår egen tids terapeutiske etos. Kvaless (2003) beskrivelse av psykologiens utvikling fra en kirkemetaforikk til en markedsmetaforikk passer inn i dette bildet. Så, er Webers analyser fra 100 år tilbake generaliserbare til dagens terapeutiske kultur? Er dagens protestantiske etikk og kapitalismens ånd den terapeutiske etos og foretaksselvet? Jackson Lears (1983), Heelas (1991), Lasch (1979/1991), Nolan (1998), og på sin egen måte; Rose (1989/1999, 1996, 1996/1998), synes alle å mene det.

6.3 - Foretaksselvet og den terapeutiske etos

Jackson Lears (1983) mener at det skjedde et viktig skifte fra en protestantisk etos som forfremmet frelsen gjennom selvbenektelsen (det asketiske liv) til en terapeutisk etos som postulerer selvrealisering i en dennesidig verden – en etos som karakteriseres av en vanvittig opptatthet av psykisk og fysisk helse. Ifølge Lasch (1979/1991) har den terapeutiske etos erstattet den utilitaristiske etikken, men tjener kapitalismen i dens sted. Han hevder den profesjonelle eliten av terapeuter og andre psyutøvere har interesse i å holde folk misfornøyde, da misfornøyde mennesker snur seg til profesjonelle for forløsning og tilfredsstillelse. Det samme prinsippet kan gjenfinnes i all moderne kapitalisme, som søker å skape behov og dermed misnøye som bare kan tilfredsstillers av konsum av varer og tjenester. Den samme historiske utviklingen som har omformet arbeideren fra en produsent

til en konsument har omformet borgeren til en klient. Lasch postulerer her en konspirasjon ledet av kapitalisten og terapeuten, drevet av profitt og makt. Nolan (1998) gir i motsetning til Lasch grunner for å se den utilitaristiske etikk og den terapeutiske etos i sammenheng, som to tilgjengelige språk for å legitimere statlige lover, politikker og programmer (Nolan, 1998). Ifølge et utilitaristisk perspektiv så vil industrien, teknologien og nyvinninger innen kommunikasjon og transport gjøre oss i stand til å kontrollere den ytre verden. Det terapeutiske perspektivet gjør oss kapable til å mestre og skape vår indre verden. I begge tilfeller representerer disse orienteringene potensial for å skape og omskape oss selv. Det finnes ingen begrensninger for hva vi kan konstruere og rekonstruere av vår indre og ytre verden. Det terapeutiske og det utilitaristiske deler orienteringen mot menneskelig ubegrensethet og representerer hovedspråket for legitimering av staten for å grunnlegge seg selv i kontemporær kontekst. Heelas (1991) gjennomgår det politiske subjektet som ble fremdyrket under Thatcher-regjeringen i Storbritannia på åttitallet. Han betegner det som et foretaksselv: en aktiv borger som internaliserer et stort individuelt ansvar og initiativ for seg selv, som får sitt uttrykk som en omnipotent konsument. Det er imidlertid usikkert om denne utgaven av subjektet er levedyktig hevder han. Det ideelle foretaksselvet trenger en autoritær bakgrunnsagent for å blomstre i tiden fremover: "Yet for this figure to flourish, wealth creation and the Protestant ethic have to be given an authoritative backing" (Heelas, 1991, s. 87). Kanskje denne autoritære støttespilleren foreligger ett tiår senere – nemlig den terapeutiske etos – hvis budskap lyder selvaktualisering og selvrealisering? Den terapeutiske etos representerer en sekularisert utgave av den protestantiske etikk. Foretaksselvet tilsvarende kapitalismens ånd, som i likhet med sin forgjenger utgjør en mektig og undertrykkende instans i samfunnet. Hvis arbeideren begynte å tvile på det harde livet på jorden og arbeidsmoralens nødvendighet, fungerte den protestantiske etikken som en effektiv innkoblende instans ved å skremme ham: "du må leve et liv på jorden som gir deg håp om himmelig frelse i etterlivet". I dag fungerer terapi som en instans i samfunnet som kontrollerer og fanger opp de ulykkelige individene som ikke lenger klarer eller vil realisere seg selv. Der hvor presten i det minste kunne love evig frelse, tilbyr terapeuten kun en fattig jordslig trøst. Nolan slutter ringen og knytter den kulturelle impulsen tilbake til Weber. På samme måte som protestantismens representanter ikke forsto at deres religiøse orientering ville bringe frem et kapitalistisk system, så ser heller ikke terapiens utøvere deres etos som undertrykkende. Det er altså ikke et konspiratorisk

plott, men heller utilsiktede virkninger det er snakk om. Kan man så få kontroll over disse utilsiktede virkningene og gjøre dem tilsiktede? Dette spørsmålet vil jeg nå ta for meg.

Hittil har den terapeutiske etos vist seg som en deltager i individualiseringsprosesser, offentlighetens forvandling, konsumerkulturen og nyliberalismens prosjekt. Jeg har bare hatt mulighet til å antyde disse forholdene; resten av oppgaven vil dreie seg om hvilket etisk spillerom som finnes for psykologien i forhold til slike samfunnsprosesser.

7 - Diskusjon av ulike perspektiv på psykologi og samfunn

En positivistisk forklaringsmodell på psykologi og samfunn er ikke en forklaring fordi den insisterer på vitenskapens politiske objektivitet og betrakter følgelig samfunn og psykologi som uavhengige sfærer. Mitt perspektiv i oppgaven er at ingen teori er apolitisk eller uskyldig, det gjelder også vitenskapelige teorier. All teori må nødvendigvis være betinget av historisk bestemte betingelser, og all teori må ha en form for virkning på det sosiale som det virker i (Henriques et al., 1984/1998; Kvale, 1992). Dette gir helt andre perspektiver på psykologiens ansvarlighet for samfunnsutviklingen, og psykologien som speil for kulturelle impulser i samtiden, enn hva en positivistisk forklaringsmodell kan tilby. Enkelte vil insistere på at psykoterapi er teknikker og dermed fritatt fra anklager om å fremme et bestemt menneskesyn. Teknologi kan imidlertid ikke forstås som en passiv uavhengige sfære – teknologi er heller et aspekt av hva det vil si å være menneske (Barry et al., 1996). Teknologi er politisk fordi den alltid bærer med seg en bestemt 'telos' av operasjoner, en instans som angir retning for hvordan man skal orientere seg. Teknologi må følgelig betraktes som del av det politiske feltet, nøye bundet opp til vår selvforståelse (Barry et al., 1996).

Nikolas Rose sitt perspektiv innebærer at den tradisjonelle etiske sfæren forstås som rasjonell ekspertise. Hypotesen hans om sosialpsykologien er at dens rolle bygger på dens teknologis funksjon i omfordelingen av prinsippene for demokratiet; fra etisk sfære til sfæren for vitenskapelige sannheter og rasjonell ekspertise. Borgerne blir noe som kan kontrolleres og styres rasjonelt gjennom det sosiale. I dette landskapet er det mer uklart hvordan etikk skal tenkes og forstås. Etikk betegner nå hvordan menneskene prøver å danne og styre seg selv innenfor maktstrukturer (Neumann, 2002). Etikk forstås som teknikker – teoretiske og praktiske - som oppleves som indre ledestjerner for de autonome

aktørene. Av alle rasjonalene for styring som har erstattet den tradisjonelle etikken, utgjør aktivt borgerskap en av de viktigste og er nærmest for et etisk a priori å regne (Rose, 1996) (jfr. foretaksselvet). Dette rasjonalet er ikke utsalg av en nyliberal idé hevder Rose, men er mer dyptgripende og fungerer som et grunnleggende potensial for alle styringsmentalitetene som alle nå må forholde seg til. Det kritikerne kaller en altomfattende politisk ideologi, nyliberalismen, forstår Rose hele tiden ut ifra utbredelse, viktighet og konstituering, som strukturelle trekk i subjektivering som gir frihet, ansvar og kompetanse. For at noe skal bli sannhet må det først være effektivt. Utslag av den terapeutiske etos vil fra dette perspektivet derfor alltid kunne forstås og forsvares som meningsfulle. Dette kan illustreres i henhold til selvtillitsbevegelsene som Nolan (1998) beskriver. I all sin tilsynelatende irrasjonalitet og fordumming, utgjør de likevel et aspekt av selvstyring sentralt for det moderne demokrati (Cruikshank, 1996). Selvtillit er en av mange borgerteknikker ment for å få borgeren til å fungere som sin egen herre (Cruikshank, 1996). Alle slike emosjonsladede eller terapeutiske fenomen vil foreligge i samfunnet fordi de innehar en sentral rolle i det avanserte neksuset Rose og Barbara Cruikshank beskriver. En rekke av kritikerne bommer derfor ifølge Rose på målet når de refererer til noe bakenfor eller utenfor disse konstitueringene som psykologien er knyttet til. Dette gjelder Furedis (2004) postulering av noe ubesudlet bak den emosjonelt ladede diskursen i terapikulturen, eller appeller til common sense revolusjoner hos Levine (2001). Dette perspektivet rammer også psykologiens muligheter. Eksempelvis den fornuftstro kritiske psykologien som hevder den moderne psykologi har gjort seg irrelevant for mennesket og handler i feil tro (epistemologi) i det biomedisinske paradigmet (Brinkmann, 2004; Ekeland 2004). Her underkjennes de meningsgivende og konstitutive sidene ved medisinske teknikker (Osborne, 1996), og det opereres med umulige, utematiserte standarder utenfor maktrelasjoner.

7.1 - Hva innebærer den terapeutiske etos?

Er terapifamfunnet og den terapeutiske etos dermed uproblematisk størrelse? Svaret krever en nærmere utforskning av begrepet om 'den terapeutiske etos'. Ifølge Nolan (1998) er dens essensielle karaktertrekk at den er selvrefererende, ulik tradisjonelle moralsystem. Der hvor eldre moralsystem henviste til en transcendent størrelse, som religiøse eller humanetiske universelle prinsipper, så fungerer selvet for den terapeutiske

etos som alle tings referansepunkt. Sannsynligvis virker dette som et trivielt poeng siden selvet som sentralinstans er så satt i kulturen at det tas for gitt, noe MacIntyre (1981/1994) treffende påpeker: "I cannot genuinely appeal to impersonal criteria, for there are no impersonal criteria" (s. 24). Den subjektive, selvrefererende, emosjonelt ladede terapeutiske orienteringen, er i sitt vesen uforenlige med de angivelig uforanderlige standardene til begreper som 'frelse' og 'fornuft' (Nolan, 1998). Et moralsystem av terapeutiske ideer utgjør en type diskurs som truer selve det rasjonelle fornuftstufede grunnlaget til den tradisjonelle sosialkontrakten mellom stat og borger. For staten er derfor den terapeutiske etos ikke bare en svært nyttig kilde for statslegitimering, men også en potensielt farlig alliert som kan innebære uforutsette konsekvenser for hele det politiske system. Ved å oppgradere det emosjonelle selvet på et nivå av mening som det tidligere var underlagt av andre transcenderer, gir det terapeutiske moralsystem nemlig opphav til et postmoderne kulturelt system. På nest siste side i sin over 300-sider lange utgreining om *The therapeutic state* kommer Nolan (1998) inn på den mest tankevekkende implikasjonen ved den terapeutiske etos. Han spør om den terapeutiske etos virker undertrykkende overfor individuell frihet, og kommenterer at det finnes mange eksempler på at også tidligere tiders moralsystem begikk brudd på individuelle rettigheter. Religiøs grunngiving av retten til å eie slaver i det syttende, attende og nittende århundres USA er et eksempel. Men disse tidligere tiders moralsystem inneholdt en mulighet eller basis for protest, og i noen tilfeller førte det til omkasting av hele systemer etter brudd på rettighetene til borgerne: "But does the therapeutic system of meaning contain within it the moral grounds for opposing these taken-for-granted practices if somehow they were to seriously inhibit freedom?" (Nolan, 1998, s. 307). Det kan være interessant å dvele litt ved spørsmålet og trekke en parallell til Ludwig Wittgensteins samtaler om Freud. Til tross for stor fascinasjon for Freud, bekymret Wittgenstein seg over psykologiens farer, hvis problem besto i dens tendens til å etablere seg selv som et hovedperspektiv eller rammeverk og dermed fungere som en utelukker av moralske eller religiøse perspektiv både på mennesket og verden. Wittgensteins (1966/1999) egne tanker om psykoanalysen demonstrerer dette:

Analysis is likely to do harm. Because although one may discover in the course of it various things about oneself, one must have a very strong and keen and persistent criticism in order to recognize and see through the mythology that is offered or

imposed on one. There is an inducement to say, 'Yes, of course, it must be like that.' A powerful mythology. (ss. 51-52)

Det terapeutiske bringer med seg en utematisert metafysikk som både grunngir den og gir den dens autoritet. Staten nytter seg av denne autoriteten og når frem til privatsfærene til borgerne og utvider seg selv, men det spørres om ikke også den terapeutiske etos inneholder et telos som kan føre til selvdestruksjon av de tradisjonelle meningssystemene som kan vise seg å være irreversibel. Men inntil videre er den en nyttig støttespiller for staten, og det er i tråd med Nolans advarsel at ingen får øye på noe annet enn nyttesiden her. For Rose (1996/1998) vil det være et poeng at frihet og ufrihet vil være to poler rundt samme akse – i skapingen av det moderne subjekt foregir psyvitenskapene begge. Det gir derfor ikke mening å stille spørsmål som Nolan gjør her, da borgerens frihet og statens mål for styring er sammenfallende – 'governmentality'. Rose (1996/1998) skriver: "Governing in a liberal-democratic way means governing *through* the freedom and aspirations of subjects rather than in spite of them" (s. 155). Det betyr (gitt at regjeringen er vellykket) at målene staten har for individet og individets egne mål mer eller mindre vil være sammenfallende. I et vellykket avansert liberalt demokrati vil det derfor ikke eksistere store variasjoner i regjeringens mål og subjektens indre mål. Dette kan forklare bekymringene til kritikerne av terapifilosofien og politiske tenkeres agering mot nyliberalismens manifesteringer: rommet av uenighet, spennet mellom meninger, oppfattelser og forestillinger har faktisk blitt mindre. De har rett. Men ifølge Rose har de ikke rett i å skulle forsøke å endre på dette – da misforstår de premisset, vil han hevde. Premisset er nettopp at dette sammenfallet, eller 'governmentality', kjennetegnes av styringen som sammenfaller med frihet (borgernes etikk), for å sikre autonomi, utfoldelse og fravær av ytre autoriteter.

Hvordan kan Rose være så sikker på de avanserte liberale demokratiers fortreffelighet? Minner dette ikke langt på vei om dystopiske science-fiction univers alé George Orwells *1984* eller Aldous Huxleys *Brave new world* hvor 'mindcontrol' eller 'doublethink' er usynliggjort? Vi er nå ved kjernen av kritikkens problem. For Bauman (2001/2004) er feilen ved samfunnet i dag nettopp at det har sluttet å stille spørsmål – samfunnet ser ikke lenger noe alternativ til seg selv og føler seg derfor fritatt fra plikten til å utforske og begrunne validiteten i dens underliggende forestillinger. Baumans ord står her i sterk kontrast til Rose sin forestilling om at det nødvendigvis må være sånn. I *One-dimensional man* av Herbert Marcuse (1964/1991) er den endimensjonale tenkningen han

diagnostiserer en ukritisk, konformistisk akseptering av de eksisterende strukturene og normene svøpt i et selvopprettholdende univers. For samfunnskritikerne og kritikerne av nyliberalismen, er Rose sin måte å legitimere det eksisterende som en nødvendighet, en demonstrasjon av hvor ille det står til. Men representerer dette et ønske om å returnere til en svunnet tid hvor kritikken fortsatt hadde en plattform, og man fortsatt hadde tro på opplysningens prosjekt i form av den menneskelige fornuft? Er tiden derfor gått fra Nolan? Er hans krav til hva en legitimeringskilde skal inneholde av muligheter for protest og omveltninger kanskje et historisk tilbakelagt stadium? Jameson (1984) betrakter postmodernismen som en historisk epoke hvor alle forsøk på å agere mot dens tvilsomme moralske implikasjoner rett og slett blir et kategorimistak. Fatalt nok har postmodernismen, eller den kulturelle logikken i senkapitalismen, etablert seg som selve referansepunktet par excellence: det finnes ikke lenger noen utside:

when we interrogate the position of the cultural critic and moralist: this last, along with all the rest of us, is now so deeply immersed in postmodernist space, so deeply suffused and infected by its new cultural categories, that the luxury of the oldfashioned ideological critique, the indignant moral denunciation of the other, becomes unavailable. (Jameson, 1984, ss. 85-86)

Men å bruke postmodernismen som autoritet for at kritikk er umulig er nettopp en strategi for å undergrave brysomme strukturer eller instanser i samfunnet og blir slik en ideologisk tjener for konsumerkulturen (Baudrillard, 1970/1998) (jfr. Dufour om avsymboliseringen av verden, s. 44). Er vi undertrykte offer for en ideologi, eller opplever vi en historisk unik frihet? Er det vi som styrer utviklingen, eller styrer utviklingen oss? Svaret knytter seg til ulike syn på opplysningsprosjektet. Har hele modernitetens prosjekt, med fornuften som base, gått av skinnene og løpt løpsk med oss som passasjerer? Er vi i stand til å ta kontroll over lokomotivet og lede det tilbake på sporet, eller sitter vi simpelthen i førersetet allerede?

Et anliggende blir om livet i de vestlige avanserte liberale demokratier med den terapeutiske etos og foretaksselvet som ledestjerne, er å regne for en form for falsk lykke, eller falsk bevissthet (ideologi). Det har pågått en debatt om ideologibegrepet helt siden sekstitallet hvor man begynte å erklære ideologienes død. I spørsmålet om ideologiene er døde på slutten av sekstitallet skriver Hellesnes (1969): "Dei som ikkje vil vite av ideologiske spørsmål, vil ikkje vite av nokon vid demokratisk dialog" (s. 57). Avvisningen

av ideologibegrepet er også noe man ser i dag, da det ligger i avanserte liberale demokratier å operere med en avpolitisert politikk. En kritiker som Bourdieu (1998b) knytter påstandene om ideologiens død eller historiens slutt nettopp til en nyliberal imperialisme.

Kriteriet for om man skal stole på Rose og hans beste av alle tenkelige demokratier eller velge å se på det som en dystopi, koker kanskje ned til et spørsmål om vi kan stole på de tradisjonelle maktinstansene i samfunnet (som staten)? Dette spørsmålet kan sees på som parallelt til spørsmålet om terapi representerer frigjøring eller undertrykkelse i det moderne demokratiet. Foucault så politivesenets fremvekst som utviklingen av en samfunnsinstitusjon som virket som garantist for frihet og velferd for statens innbyggere (Foucault, 1988). Det var viktig for politiet å skaffe til veie mest mulig informasjon om borgerne, og både Rose (1996/1998) og Paul Richer (1992) peker begge på hver sin måte på at psykologen nå spiller mye av den samme rollen som et hemmelig politi. For Rose innebærer dette en abstrakt garantist for borgernes frihet og velferd, for Richer (1992) en undertrykkende instans som virker mot sin hensikt. Et vesentlig anliggende synes imidlertid å være at det maktforholdet som Foucault beskrev i konstitueringen av politivesenet på 1600-tallet, ikke lenger er representativt for den reelle maktfordelingen i senmoderniteten eller senkapitalismen. Historisk sett var nemlig den sosiale kontrakten mellom staten og dens borgere basert på staten som den høyeste autoritet. Men staten kan ikke lenger sies å representere den høyeste autoritet, på grunn av en akkumulerende kapitalistisk maskin, og en nyliberal totaliserende ideologi. Nyliberalismen innebærer en underminering av nasjonalstaten, en nedbryting av nasjonale lover og reguleringer og statlige innvolvinger (Bourdieu, 1998b). Samtidig er subjektiveringsmekanismene prisgitt nyliberalismens prosjekt (Dufour, 2004) som da blir subjektiveringseksperterens reelle oppdragsgiver, ikke staten. Det foregår derfor en misforvaltning av borgernes rettigheter som borgeren burde gjøre opprør mot ut ifra en tradisjonell samfunnspakt. Kanskje psykologens rolle i samfunnet som teknikker på subjektiviteten dermed er i endring? En endring hvor oppdragsgiver ikke lenger er staten, men den skjulte utviklingen som ikke lar seg bringe på begrep. Transformasjonen skjer i det skjulte, og en del av statens forsvarere (politikerne) ser ikke dette, det kan heller ikke teknikeren gjøre, men han blir med på ferden. Det hemmelige politiet – psykologien/terapien – fortsetter pliktig å utføre sin foreskrevne rolle: å fungere som en garantist for frihet og velferd, men siden

skjevheten er innsatt, virker denne rolle ikke lenger med intendert virkning. Forvaltningen av frihet er ikke lenger garantert å være en forvaltning av frihet, men kan være en forvaltning av undertrykkelse ettersom denne sosiale relasjonen nå er en skinnkontrakt uten rom for oppbrudd. Men gitt politiets/psykologens begrensede potensial for overblikk på grunn av dens teknikerrolle i samfunnet, blir ikke dette synlig. Arbeidet på subjektet fortsetter likevel; med vedvarende suksess og virkning. Muligheten er derfor til stede for å gi Foucault og Rose rett i sine analyser av et relasjonelt maktperspektiv hvor psykologens samfunnsfunksjon både er viktig og etisk. Samtidig som de ikke har anerkjent kapitalismens uovertrufne egenskap i et historisk perspektiv til å underlegge seg alle samfunnssfærer som står i dens vei. Ut ifra et samfunnsperspektiv på psykologien må man derfor spørre seg om ikke psykologien har gått fra et hovedsakelig sentralt etisk arbeid på subjektiviteten, til et hovedsakelig sentralt uetisk arbeid på subjektiviteten. Dette er kanskje ikke teknikerens skyld. Men arbeidet hans er likefullt uetisk og uheldig for mulighetene for å reversere utviklingen. Borgerens rettigheter og muligheter for å bryte den sosiale kontrakten tilsløres gjennom offentlighetens forvitring og individualiseringsprosesser som psykologien bidrar til. Psykologen/teknikeren ser ikke dette selv, og det gjør heller ikke subjektene som han arbeider på. Nolans ankepunkt overfor den terapeutiske etos manglende iboende mulighet for omveltning, jamført med tidligere tiders transcenderer, synes derfor å være det helt sentrale her. Den viser ikke til noe utside som kan fungere som plattform for kritikk eller motsats, slik som andre moralsystemer har gjort. Rose er i så måte en god personifisering av Wittgensteins bekymring over Freuds teories implikasjoner i praksis: han blir vanskelig å argumentere mot da alle motsigelser blir møtt med en undergravende arkeologisk metode. Hans forsvar for alle nåværende instanser baserer seg på at de vokste frem fordi de tjente en bestemt sak. Dette blir en form for tautologisk argumentasjon som er selvrefererende, og som ikke er så lett å få øye på (jfr. Wittgenstein ss. 52-53). Rose blir kanskje et barn av sin tid – den psykologiske tidsalder, og en mektig forsvarer av den i kraft av sitt koherente analyseverk, samtidig som han demonstrerer alle dens farer performativt. Det er også et betimelig spørsmål om Rose går for langt i sitt forsvar av status quo i forhold til hva hans anlagte metode tillater. Hans læremester Foucault (1987) understreket selv at hans prosjekt dreide seg om "the *how* of power" (s. 208). Og for å se hvordan makt viser seg må man se bakover. Et argument mot Rose blir om han overgeneraliserer fra psykologiens historie

(*hvordan* aspektet) til en aktuell diskusjon om psykologiens samfunnsimplikasjoner (*bør* aspektet). Det kan nevnes at Foucault selv har vært gjenstand for kritikk for å undergrave slike spørsmål gjennom sitt metodiske grep. Kritikere som Furedi kan dog kritiseres for å operere med et for enkelt maktperspektiv, med umulige uskyldsstandarder, som miskjenner den terapeutiske etos sin betydning. Her har Rose et mer fruktbart perspektiv, men det utelukker ikke å ta konsekvensene av det eksisterende opp til debatt, slik som Nolan gjør. Her avfeier Rose kritikken for raskt – selv om ting har utviklet seg til slik vi har det nå, behøver ikke det bety at vi ikke kan styre oss selv annerledes i fremtiden. Det mener også Rose, men han er så forblindet av nedkjempingen av kritikerne at han ikke ser at styringen av styring i de avanserte liberale demokratier medbringer strukturelle hindringer for å styre oss selv annerledes.

Representerer så terapi frigjøring eller undertrykkelse? Som vist vil den romme begge disse akseptpunktene, men når den originale oppdragsgiveren forsvinner er man, som nissen på lasset, overgitt andre krefter.

7.2 – *Er kritikernes analyser for pessimistiske?*

Kanskje tar mange av de teoretikerne som har sluppet til i denne oppgaven feil. I skrivende stund samlet nylig 200.000 demonstranter seg i Amsterdam og protesterte mot den nederlandske regjeringens velferdskutt. Magnus Marsdal (2004) tar sågar denne hendelsen til inntekt for at Ulrich Beck har tatt feil og er for pessimistisk i analysene av kollektive bevegelsers fremtid. Poenget her er likevel ikke om man er enig eller uenig med Beck eller Habermas i deres analyser og beskrivelser av modernitetens utfordringer. Poenget er snarere å presentere et utvalg pågående samfunnsdebatter som eksempler og vise hvordan psykologien er en deltager med negativt fortegn. Selv om man avviser Becks analyser av risikosamfunnet som for dystopiske, faller ikke kritikken mot psykologien nødvendigvis med dem. Man kan alltid finne andre eksempler, men man kan selvfølgelig innvende at de samfunnskritikerne som er presentert her svartmaler livet i senmoderniteten for mye. Men da er man kanskje fornøyd med status quo?

Et annet moment i forhold til samfunnsforskere som Beck og Habermas er at de gjerne omtales som modernister, i den forstand at deler en tro på fornuften, i form av kommunikasjon eller refleksjon. Er det slik at kritikken av psykologien dermed bare finnes hos modernistene blant sosialteoretikerne? Nei, det er ikke slik at postmoderne orientert

tenkning frikjenner psykologien som en problematisk samfunnsinstitusjon.

Sosialteoretikere som Gilles Deleuze og Felix Guattari i *AntiØdipus - Kapitalisme og schizofreni* (1972/2002), kan nevnes som et eksempel. Her blir psykoanalysen, nærmere bestemt dens fremstilling av begjæret som mangel, og psykoanalysens rettethet mot kjernefamiliens indre kår, en undertrykkende instans for mennesket og et vesentlig hinder i deres samfunnsutopi. Dette verket kan i høyeste grad sies å være postmoderne, for ikke å si post-postmoderne. Her utgjør den franske psykoanalysen på sekstitallet en svært problematisk størrelse, ikke ulik den rollen som psykologien som samfunnsinstitusjon synes å spille i dag. Det er derfor fånyttens å skulle avskrive kritikk som feilaktig hvis opplysningsprosjektets fornuftstro skulle slå sprekker.

7.3 - Den kritiske psykologis muligheter

Hvilke muligheter finnes for en kritisk psykologi som er bevisst sine ideologiske røtter og implikasjoner? Den modernistiske varianten (Brinkmann, 2004; Ekeland, 2004) ønsker å endre psykologien fra en positivistisk vitenskap til en moralsk vitenskap. Svend Brinkmann (2004) argumenterer blant annet for at psykologien må forholde seg til en grunnleggende moralskhet ved verden. En annen gren av kritisk psykologi setter sin lit til postmoderne tenkemåter for å med det være på høyde med egen tid og dermed inneha et kritisk potensiale. Som antydnet innledningsvis er disse beslektede varianter. Den angivelig postmoderne kritiske psykologien, søker å gjøre mye av det samme som sin forgjenger, og er i troen på fornuftens potensiale, modernistisk, ikke postmodernistisk, men den insisterer altså på teorier som man kaller postmoderne alternativ. Eksempelvis hermeneutikk³ og sosialkonstruktivisme (Cushman, 1990, 1995) og narrativ terapi (Jørgensen, 2002). Jeg skal ta for meg narrativ terapi, som eksempel på den moderne og moderne-postmoderne kritiske psykologien, og spør om den unngår fellene til sine terapeutiske forløpere?

Jørgensen (2002) skisserer en skjematisk todeling mellom moderne terapiformer, som tradisjonell psykodynamisk behandling, hvis kulturelle og politiske faktorer er irrelevant for psykoterapi, og postmoderne terapiformer, som narrativ og interpersonell psykoterapi, hvis herskende kulturelle og politiske diskurser medtenkes i terapirommet. Narrativ terapi medtenker sentrale kulturelle impulser mens den fokuserer på klientens fortelling om seg selv og verden, og tilbyr mening og sammenheng i en usikker verden.

Postmoderne terapiformer som dette har som mål å medtenke problemene knyttet til kulturelle og politiske diskurser i terapirommet. Men lar dette seg gjøre? Det kan virke som man tenker seg at terapeutens epistemologiske tankegods skal skiftes ut og dermed gi opphav til endringer. Dessverre kan det synes som dens tilhengere mister samfunnsfunksjonen man tjener av synet. Psykologiens funksjon må forstås gjennom en maktkonstellasjon, som igjen definerer premisset for innholdet av psykologien. Derfor lar ikke det ene premisset – type psykologi – seg simpelthen skifte ut. Det blir som å forsøke å skifte ut et stolben fra en stol som noen sitter på, det lar seg ikke gjøre fordi trykket er for stort. Mye av den kritiske psykologien fungerer likevel ut ifra et håp om at dette lar seg gjøre. Man forsøker å innlemme filosofiske strømninger som garanti for at man epistemologisk (og etisk) er på høyde med sin egen tid og dermed fungerer redelig. Det er derfor et paradoks at særlig den humanistiske tradisjonen har fungert som skyteskive for Cushman (1990, 1995), Jørgensen (2002) og Kvale (1992, 2003). Den humanistiske psykologien forsøkte nettopp å importere filosofiske impulser fra tysk og fransk eksistensfilosofi på midten av forrige århundre, og var ment å fungere som en motvekt mot datidens dominerende retninger som psykoanalyse og behaviorisme. Forsøker ikke narrativ terapi å innlemme den lingvistiske vending og antirealistiske impulser fra filosofien til psykologien på tilsvarende vis? En narrativ tenkning om selvet synes dessuten å være en naturlig forlengelse av en eksistenstenkning om selvet. Alt er mulig, men nå skal ikke lenger den fysiske virkeligheten stå i veien, alt er nå fortellinger som man står fritt til å koble seg av og på. Narrativ og humanistisk tenkning har til felles en grenseløs omnipotens når det gjelder troen på autonomi. Selvrealiseringsprosjektet har ikke forsvunnet ut av den narrative tenkningen, men blitt aktualisert i en ny tid. Den narrative tenkningen kan beskrives som 'postmodernism with a happy face'. Alt er tilsynelatende innenfor den enkeltes rekkevidde, alt kan oppløses, alt flyter rundt, det er bare å følge på de ulike strømmene (jfr. Dufours tese om varesirkulasjonens stadig skiftende strømmer). Reklamen og markedsføringen spiller naturligvis skamløst på denne postmoderne retorikken – åpningen av senteret *Xhibition* i Bergen, et kjøpesenter for et nytt millennium, ble lansert med budskapet: "Er du klar for et helt nytt selv?" Den narrative tenkningen i psykoterapi er simpelthen et tankesett som er riktig for sin tid. De stabile grensene for subjektet som preget humanismen/eksistensialismen var kanskje for knyttet til *et* bestemt livsprosjekt for konsumersamfunnet. Kanskje tar psykologien og markedsføringen til seg idégods når det

har blitt tatt opp som en sentral idé i hovedspråket, og dermed har manifestert seg som en viktig kulturell impuls?

Psykologiens viktige ekspertrolle, som subjektets tekniker og reparatør i de avanserte liberale demokratier, definerer i tillegg betingelsene for psykologiens nye teoretiske teknikker for det postmoderne selv. Under thatcherismen i Storbritannia finnes det uttalte politiske mål om hvordan statens borgere skal opptre i forhold til seg selv: "Wherever possible we want individuals to control, influence and determine their own destiny . . . the psychology of independence is to the fore", og "People should exercise their abilities (serving as authors of their own decisions, seizing opportunities, and so on) in order to help themselves" (Helestine og Thatcher sitert i Heelas, 1991, s. 77). Retorikken preges av et eksistensialistisk tankegods, men ekstra interessant er etterlysningen av at borgerne skal 'serving as authors of their own decisions' som minner svært om en populær retning av psykoterapi: narrativ terapi. Nettopp fordi foretaksselve i avanserte liberale demokratier kan internalisere regjeringsrasjonalitet gjennom individets frihet til å skape sin egen biografi, er den narrative tenkingen en utmerket abstrakt teknikk i arbeidet på subjektene.

Dette viser hvordan det som presenteres som en ny postmoderne terapiform med fortreffelig etiske standarder, gjennom et sideblikk på strømninger i reklamen og politikken, bare er et uttrykk for den kulturelle logikken i senkapitalismen. Det kritiske/etiske potensialet her er en illusjon (som jo kan være behagelig å tro på). Det kan virke som om Jørgensen og Cushman ikke har lest sin Jameson godt nok; produksjonen av den kulturelle logikken er nøye forbundet med postmodernismens tidsalder. Jamesons innflytelsesrike artikkel og senere verk, heter nemlig *Postmodernism, or, the cultural logic of late capitalism* nettopp fordi postmodernismen og den kulturelle logikken i senkapitalismen er to attributter av samme sak, alt eksisterer langs konsumlogikkens strømmer. Jørgensen og Cushman leser Jameson som om det står 'and' og ikke 'or' i tittelen. Det som må sies å være en naiv tro på å skulle reversere en negativ utvikling i psykologien, eller gjennom psykologien, vitner om en historieløshet. Har ikke psykologien alltid fungert som et speil for samfunnsutviklingen? Det hevder Jackson Lears (1983) i identifiseringen av den terapeutiske etos i den gryende konsumånden i USA på 1920-tallet, og det ligger i Jamesons (1984, 1991) blikk på den postmoderne tidsalder. I likhet med den postmoderne arkitekturen kan kanskje bare psykologien kopiere det postmoderne

konsumersamfunnet det er en del av. Psykologen i postmoderniteten kan sammenlignes med postmodernismens arkitektur: de snakker begge massekulturens språk og er populære, helt rette for sin tid, uten noe rom (begrep) for kritikk.

Problemet med den kritiske psykologiens løsningsforslag som er presentert her, er kanskje at den rett og slett blir for rettet mot den individuelle psyken? Samfunnsvitenskapelig kritikk av psykologi advarer gjerne om farene ved å forstå kontingente forhold som universelle psykologiske størrelser, fordi man i løsrivelsen av noe fra dets kontekst gir opphav til et språk som misforstår og tilslører tings årsak og natur. Et psykologisk blikk representerer en type fastfrysing, et fokus på et utsnitt av virkeligheten som dermed manifesterer seg som en viktig størrelse, men som får konsekvenser for andre områder av virkeligheten som dekkes til, og bevegelsen er i verste fall irreversibel. En mektig mytologi kaller Wittgenstein (1966/1999) det. Denne advarselen mot psykoanalysen forstås hos Brinkmann (2004) som en advarsel om at vi ikke må bygge metafysiske borger som vi stenger oss selv inne i. Samtidig fremhever han en moralsk økologi med røtter tilbake til Aristoteles, som skal redde psykologien fra det uetiske, ved å gå fra en metafysisk til etisk vitenskap. Det merkelige er at han ikke ser at han selv bygger en slik borg, riktignok kaller han den moralsk, men det representerer den samme fastfrysingen av virkeligheten som hans forgjengere har bedrevet. I verste fall begår man ideologisk mened. Vi må ta på oss andre briller sier Brinkmann. Vi bør ikke ta på oss briller i det hele tatt synes Wittgenstein å si.

Repeterer ikke den kritiske psykologien noe av den samme feilen de kritiserer den positivistiske tenkemåte for å begå? Ved å ville endre fagets utøvere sitt rasjonale i epistemologiske spørsmål, opererer man med stabile teorikonstanter uten blikk for røtter og forbindelser. Ut med tradisjonell psykoterapiteori, inn med postmoderne psykoterapiteori, ut med biomedisinsk tenkning inn med humanistisk tenkning osv. Det er som om kritikerne skal overby de vanlige teoriene med noe som er renere, noe som får sin legitimitet gjennom dets arkiverte natur fra de filosofiske skattekammere: moralsk økologi fra Aristoteles, eller ånden fra Dilthey. I krisetider i politikken hører man gjerne konservative snakke om at den moralske orden må gjenopprettes. Det man insisterer på i kritisk psykologi er ikke så ulikt. Man vil innføre en ny gullstandard som skal være ubesudlet av kulturelle strømninger. Det er grunn til å se nærmere på hvilken tom plass dette nye tankegodset skal innføres i. Psykologien får sin essens og legitimitet gjennom dens metoders vellykkethet og

anvendelse, ikke omvendt. Psykologien er unik blant vitenskapene i å ha bestemt sine metoder før den definerte sitt subjekt (Koch i Brinkmann, 2004). Dens metoder er blitt så viktige at den ikke har frihet til å redefinere verken sine metoder eller subjekter betingelsesløst. Kanskje den engang valgte metodene, men de kan ikke bortvelges nå. Psykologien står ikke fritt til å velge uhemmet. Hvis narrativ terapi får ytterligere gjennomslag, ville det neppe være på grunn av dens kritiske potensiale, men dens nytte i subjektivering av borgerne i tråd med den herskende kulturelle logikken. Rose bruker sågar begrepet 'institusjonell epistemologi' om psykologiens sannhetsregime (se s. 19).

Det ligger utvilsomt en opplysningstanke bak viljen til å innføre nye (gamle) standarder som skal sikre etisk skikklighet. Problemet er likevel at man har anlagt et kulturperspektiv i identifisering av psykologiens ideologiske rolle. Her blir de kulturelle impulser i samtiden viktigere enn deres epistemologiske forgjengere eller vitenskapens dialektikk. Samtidig setter kritikerne sin lit til at redningen skal være et epistemologisk tankegods som er oppbevart idiotsikkert i alle disse år, uberørt av kulturens impulser. Det blir derfor en inkonsistens her. Eller så kan forklaringen være at man ikke tenker analysene langt nok. Man anlegger et kulturperspektiv på det som diagnostiseres, men ikke på den foreskrevne behandlingen; kanskje fordi man frykter at man da ikke har noen behandling å tilby? Hvis ens øyne er lukket vil psykoterapi være et effektivt middel i bevaringen av status quo, men hvis man åpner sine øyne kan man få en konstruktiv moraldiskurs, hevder Cushman (1995). Metaforen innbyr til optimisme, men er ikke forsøket på å åpne ens øyne, som vist, mer et forsøk på å løfte seg selv etter håret?

7.4 - En postmoderne psykologi?

Det finnes en gren av den kritiske psykologien som står i en postfoucaultiansk tradisjon, ikke ulik Rose sitt syn, som forsøker å operere langs med maktkonstellasjoner og strukturer. Mulighetene til å handle på og langs komplekse maktstrukturer i forhold til subjektivitet gir angivelig psykologien store muligheter: "Critical psychology can be part of this new kind of work which understands and intervenes in the complex global production of subjectivity and politics in the present" (Walkerdine, 2004). Her er det ikke snakk om å redde subjektet fra en sosialt undertrykkende virkelighet, men å styre oss selv annerledes, eller i andre retninger. Couze Venn (1998) påpeker at denne teoretiseringen av subjektiviteten ikke kan foregå i den teoretiske diskursen til den nåværende eksisterende

psykologien, men må være del av et større prosjekt. Her ligger mulighetene, men her ligger også begrensningene, for denne retningen sin del. En eventuelt ny subjektivitet kan nemlig ikke bringes frem innenfor den nåværende psykologien. Det må skje under andre betingelser. Og dette er ikke et enkelt poeng som at psykologien må endres. Nei, ut ifra analyseverket reist her får psykologien sin essens gjennom dens ekspertrolle under de gjeldende politiske og sosiale forhold i de avanserte liberale demokratier. Hvis psykologien hadde vært annerledes hadde det vært fordi samfunnet var annerledes. Et ønske om en annerledes psykologi, er derfor et ønske om et annet samfunn. Ja visst har Walkerdine rett i at psykologien er sentral i arbeidet på subjektiviteten ut fra et foucaultiansk/roseiansk ståsted, men dens evne til endring gitt en misnøye med status quo, det være seg nyliberalismen eller konsumerkulturen, er utvisket. I de avanserte liberale demokratier er man stadig avhengig av indirekte mekanismer hvor styringen, begjæret, og valgene til borgerne kan forenes med aspirasjonene og målene til regjeringen. Sannhet blir effektiv i den grad den uttrykkes gjennom en teknikk. Man opererer altså innenfor et nøye avgrenset rom, ikke et vakuum, endringspotensialet begrenser seg selv. ”Something has to be done, but nothing too original, because hey, this is Hollywood” heter det i filmen *L.A. Confidential* (Milchan et al., 1997). Sitatet vitner om innsikt om maktstrukturer og maner til nøkternhet. På samme måte som Hollywood er en økonomisk oppbundet samfunnsinstitusjon er også psykologien bundet i økonomiske maktstrukturer. En radikal endring av subjektiviteten herfra er trolig en umulighet. Det kan synes som en tautologisk tankerekke, men kan illustreres med en analogi. Psykologien har spist seg stor og fet på grunn av alliansen med politiske og økonomiske krefter. Døren den kom inn i dette rommet til er nå blitt altfor liten til at den kan gå ut igjen, men mindre den slanker seg noe kraftig. Men det vil den ikke, den vil vokse videre. Friheten til å definere seg selv på ny er ikke lenger tilstede. Roses *Governing the soul* (1989/1999) avsluttes med et tankeeksperiment som smaker av Deleuze og Guattari. Hvordan ville eksistensen se ut hvis den ikke refererte til det psykaptete rommet som har blitt installert hos hvert individ? Dette måtte være en eksistens som på radikalt vis unnslopp det eksisterende neksus av makt og subjektivitet, en form for væren som unndrar seg tradisjonell subjektivitet (Rose, 1989/1999). Det spørres om psykologien noen gang vil kunne være med på en slik radikal reise, gitt dens sterke tilknytningen til individuelle og rasjonelle røtter (Kvale, 1992). Da ville den vel blitt eller gjort seg selv overflødig?

7.5 - Suksess og kritisk potensial

Det er viktig å understreke psykologiens mangfold her. Psykologi er både en akademisk disiplin, en type praksis, som omhandler både det teoretiske og det kliniske. I kritisk psykologi står man rimelig fri til å tenke ut radikale, kulturkritiske løsninger. Men den kritiske psykologi har også som uttalt mål (se s. 5) å endre mainstream psykologi, og det er langt vanskeligere å skulle innfri. Denne oppgaven drøfter primært psykologiens praktiske virke. Ut ifra Rose sitt perspektiv er psykologi en aktivitet som aldri bare er rent akademisk, den er et foretak som støtter seg på sin underbygde forbindelse mellom dens plass i academia og dens plass som ekspertise (Rose, 1996/1998). Kvale (1992) kommenterer at psykologiens akademiske innflytelse i samfunnsvitenskapene synes å ha forsvunnet samtidig med dens enorme suksess som praksis. Kanskje er det psykologiens interne oppdeling som er mest avslørende for hva psykologien vil være. Det kan være så enkelt som at hvis en disiplin trenger å ha en egen gren av faget viet kritiske perspektiv, og ingen andre enn de kritiske aktørene selv reagerer på hvor absurd det er (som Ekeland, 2004), så sier dette noe substansielt om denne disiplinens manglende kritiske potens.

Hva kan psykologiens historie fortelle oss om dette? Det har vært flere anspor til en kritisk psykologi gjennom historien, men det er tvilsomt om disse noen gang har fått noen varig utbredelse. Jørgensen (2002) minner om at det ikke er første gang det stilles krav om at psykologien må gjenfinne sin kulturkritiske stemme. Kritikken mot psykologien har som vist minst en femtiårig historie. Under den marxistisk-inspirerte psykologien på seksti- og syttitallet stilte man lignende krav om ideologitluftning som gjøres her, uten noe videre hell (Jørgensen, 2002). På slutten av åttitallet oppsummerer Isaac Prilleltensky (1989) mye av den samme litteraturen jeg støtter meg på her, og kommenterer at tiden nå er inne for å ta den på alvor. Det er nå femten år siden. Historien som målestokk gir ikke noe videre håp om en fremtidig mainstream kritisk psykologi. Det er jo selvfølgelig lov for kritiske psykologer å håpe fra sine elfenbenstårn, men særlig realistisk er det ikke.

I *Challenging subjects* kommenterer Valerie Walkerdine (2002b) at noe av den politiske radikaliteten ved den kritiske psykologien som steg ut av motkulturene på sekstitallet er blitt borte, samtidig som mye av denne psykologien har blitt stueren. Er det slik at disse kritiske diskursenes aksept og utbredelse i mainstream psykologi har satt dem i en stilling hvor de ikke lenger kan fungere kritisk? Innebærer psykologiens enorme suksess

og ekspansjon siden sekstitallet at dens rolle er for viktig til at den kan fungere kritisk? Eller er den blitt sentral, fordi den ikke er kritisk og dermed kan fungere utmerket i en teknokratisk tjenerrolle for de rådende samfunnskraftene? Kvale (1992) spør seg som nevnt om psykologiens enorme suksess har fristet den til å oppgi teoretiske spørsmål. Kan man tenke seg forholdet mellom suksess og kritisk kraft som et energikonstansprinsipp hvor suksess utgjør en energistav og kritisk kraft den andre energistaven? Stavene står så i et konstant forhold til hverandre: når energistaven som representerer kritisk kraft er høyt oppe, må suksesstaven være senket. I dagens situasjon er suksesstaven utvilsomt på et historisk høyt nivå, dermed må kanskje den kritiske staven være på et historisk lavt nivå?

8 - Avslutning

Man synes å stå overfor et dilemma. En hovedretning av kritisk psykologi er den modernistiske varianten i opplysningstradisjonen, hvor fornuften igjen skal komme på høyde med utviklingen (Brinkmann, 2004; Ekeland, 2004), og dens falske fetter: en moderne-postmoderne variant (Cushman, 1990, 1995; Jørgensen, 2002). Problemet med disse forsøkene på å erstatte den eksisterende psykologien med en etisk psykologi er at de undervurderer psykologiens viktige samfunnsinstitusjonelle rolle som gir den mye av dens essens, og overdriver dens endringspotensiale ved å fokusere på et psykologisk-epistemologisk agentur. Forsøkene er prisverdige nok, men de ender dessverre enten som naive eller inkonsistente; analysene tenkes ikke langt nok. En annen hovedretning er den postmoderne varianten i postfoucault-tradisjonen (Henriques et al., 1984/1998; Walkerdine, 2002a). Her anlegger man et maktrelasjonelt perspektiv på psykologien og dens subjekt ut ifra dens ekspertrolle i de avanserte liberale demokratier. Ambisjoner om en annen subjektivitet knytter seg til en annen virkelighet hvor betingelsene for subjektet ville vært annerledes, men også psykologien. Den nåværende psykologiens kritiske potensial forsvinner dermed som barnet med barnevannet. Man fremstår som troverdig, men kan lite eller intet utrette. Det blir umulig å få både i pose og sekk her. Den modernistiske varianten fremstår som urealistisk, men innehar muligheter for kritikk; mens den postmoderne varianten fremstår som realistisk, men innehar lite endringspotensiale fra psykologiens posisjon i samfunnet.

Det synes som om individualiseringen, forfallet til den borgerlige offentligheten og den narsissistiske vending og reproduksjonen av den kulturelle logikken i senkapitalismen,

er nøye forbundet. I et nyliberalt avansert demokrati eksisterer ikke lenger borgeren, men individet. Dette individet subjektiveres gjennom materielle og abstrakte prosesser som kalles individualisering. En spirallogikk settes igjennom hvor tilbakegangen verken lar seg planlegge eller gjennomføre fordi det terapeutiske mennesket ikke har noen utsidige kriterier som kan fungere som plattform. Derfor vil også appeller til tradisjonelle politiske verdier oppleves som reaksjonære og utilfredsstillende og ikke nå frem. Det som imidlertid når frem er styrkingen av individets narsissistiske tenkning. Subjektets orientering i verden utgjøres nemlig av den terapeutiske etos som gjennom den kulturelle logikken i senkapitalismen foreskriver selvrealisering/konsum av symboler i form av tjenester, identiteter og varer. Sirkelen er lukket, bevegelsen er spiralisk. Midt oppe i dette synes psykologien selv å spille rollen som en Hjalmar Ekdal-skikkelse i sitt skifte mellom barnlig naivitet om hvorledes ting henger sammen (mainstream psykologi), og narsissistisk overtro på vegne av sine evner og muligheter (kritisk psykologi). Hjalmar Ekdals villfarelse bringer som kjent med seg en tragedie. Hvem som spiller Hedvigs uskyldige, tragiske skikkelse er foreløpig uklart, men det moderne subjektet er en seriøs kandidat til rollen.

Den vestlige kultur har lagt ut på en innoverskuende reise. Det finnes ingen som vet hvor reisen ender, og det eksisterer ingen returnmuligheter (til utsiden). Reisen kan vise seg å være irreversibel. Offentligheten imploderer. Psykologen er likevel fornøyd; hun får nemlig lov til å være reiseleder på ferden. Med stor entusiasme geleider hun subjektene mot det store intet.

Sluttnoter

¹ Jeg vil i oppgaven bruke begrepet 'governmentality' som er den engelske oversettelsen av det franske originale 'gouvernementalité'. 'Governmentality' har blitt forsøkt oversatt til norsk med 'regjering' eller 'styringsmentalitet' (Neumann, 2002), men ingen av disse norske oversettelsene får frem innholdet i begrepet presist nok. 'Governmentality' får nemlig frem den særegne sammensmeltingen mellom 'government' og 'mentality' som Foucault er opptatt av. Her vil 'regjering' gi for alminnelige assosiasjoner, mens 'styringsmentalitet' kan gi en misvisende assosiasjon til de styrendes felles mentalitet.

² Begrepet om de avanserte liberale demokratier henspeler på en form for historisk styringssett som har utviklet seg innenfor den vestlige verden de siste par hundreår. Begrepet om nyliberalismen henspeler på de siste tiårs politiske strømninger. Det er et betimelig spørsmål om nyliberalismen er en naturlig fase i utviklingen av de avanserte liberale demokratier, men inntil videre bør disse begrepene ikke forveksles.

³ Hermeneutikk har i utgangspunktet lite med postmodernisme å gjøre. Slik den synes brukt i psykoterapi knytter den seg særlig til tysk fenomenologi og eksistensfilosofi hvor Martin Heidegger og hans elev Hans-Georg Gadamer er sentrale navn. Hermeneutikken går lenger tilbake enn dette også, men siden Cushman (1995) selv presenterer hermeneutikk som en postmoderne tankemåte velger jeg derfor å behandle den som en.

Referanser

- Adorno, T. W. (1994). *The stars down to earth and other essays on the irrational in culture* (S. Crook, red.). London: Routledge.
- Aspaas, K. (2004, 19. oktober). Farlig professor. *Aftenposten idag*, s. 5.
- Barry, A., Osborne, T. & Rose, N. (1996). Introduction. I A. Barry, T. Osborne & N. Rose (Eds.), *Foucault and political reason. Liberalism, neo-liberalism and rationalities of government* (ss. 1-17). London: UCL Press.
- Baudrillard, J. (1998). *The consumer society. Myths and structures* (C. Turner, overs.). London: Sage. (Originalt verk publisert 1970)
- Bauman, Z. (2004). *The individualized society*. Cambridge: Polity. (Originalt verk publisert 2001)
- Beck, U. (2000). *Risk society. Towards a new modernity* (M. Ritter, overs.). London: Sage. (Originalt verk publisert 1986)
- Beck, U. & Beck-Gernsheim, E. (1996). Individualization and 'precarious freedoms': Perspectives and controversies of a subject-orientated sociology. I P. Heelas, S. Lash & P. Morris (Eds.), *Detraditionalization. Critical reflections on authority and identity* (ss. 23-48). Cambridge: Blackwell.
- Beck, U. & Beck-Gernsheim, E. (2003). *Individualization. Institutionalized individualism and its social and political consequences*. London. (Originalt verk publisert 2001)
- Berger, P. L. (1965). Toward a sociological understanding of psychoanalysis. *Social Research*, 32, 26-41.
- Berger, P. L. & Luckmann, T. (2000). *Den samfunnsskapte virkelighet* (F. Wiik, overs.). Bergen: Fagbokforlaget. (Originalt verk publisert 1966)
- Blumethal, S. (2004, 1. oktober). The hollow world of George Bush. *The Guardian Weekly*, (15), s. 15.
- Bourdieu, P. (1989). *Distinction – A social critique of the judgement of taste* (R. Nice, overs.). London: Routledge. (Originalt verk publisert 1979)
- Bourdieu, P. (1998a, desember). The essence of neoliberalism. *Le Monde Diplomatique English Edition*. Hentet 25. september, 2004, fra <http://www.mondediplo.com>
- Bourdieu, P. (1998b). The myth of 'globalization' and the European welfare state (R. Nice, overs.). I P. Bourdieu, *Acts of resistance* (ss. 29-44). Cambridge: Polity.
- Bourdieu, P. (1998c). Social scientists, economic science and the social movement (R.

- Nice, overs.). I P. Bourdieu, *Acts of resistance* (ss. 52-59). Cambridge: Polity.
- Brinkmann, S. (2004). The topography of moral ecology. *Theory & Psychology, 14*, 57-80.
- Bromark, S. & Herbjørnsrud, D. (2003). *Frykten for Amerika. En europeisk historie*. Oslo: Tiden.
- Cruikshank, B. (1996). Revolutions within: Self-government and self-esteem. I A. Barry, T. Osborne & N. Rose (Eds.), *Foucault and political reason. Liberalism, neo-liberalism and rationalities of government* (ss. 231-251). London: UCL.
- Cushman, P. (1990). Why the self is empty. Towards a historically situated psychology. *American Psychologist, 45*, 599-611.
- Cushman, P. (1995). *Constructing the self, constructing America. A cultural history of psychotherapy*. New York: Da Capo Press.
- Deleuze, G. & Guattari, F. (2002). *Anti-Ødipus. Kapitalisme og schizofreni* (K. Stene-Johansen, overs.). Oslo: Spartacus. (Originalt verk publisert 1972)
- Dokk Holm, E. (2003). Da Kjell Magne Bondevik ble merkevare. *Samtiden, (1)*, 16-24.
- Dufour, D. R. (2004, juni). Kunsten å begrense hodene. *Le Monde Diplomatique nordisk utgave, (6)*, ss. 20-21.
- Ekeland, T. J. (2003). Ein diagnose av psykiatri diagnoser. *Impuls, 57 (1)*, 56-64.
- Ekeland, T. J. (2004, juni). Epistemological errors and the return of the Jedi. Problems in mainstream psychology and implications for practice. I N. Andersen (Stol), *Exploring psychological perspectives and their practical consequences*. Foredrag holdt i Bergen Symposium on Cultural and Critical Psychology, Norge.
- Foucault, M. (1987). The juridical apparatus. I W. Connolly (Ed.), *Legitimacy and the state* (ss. 201-221). Oxford: Basil Blackwell.
- Foucault, M. (1988). The political technology of individuals. I L. H. Martin, H. Gutman & P. H. Hutton (Eds.), *The technologies of the self* (ss. 145-162). London: Tavistock.
- Foucault, M. (2002). *Forelesninger om regjering og styringskunst* (I. B. Neumann, overs.). Oslo: Cappelen Akademisk Forlag.
- Furedi, F. (2004). *Therapy culture*. London: Routledge.
- Gross, M. L. (1978). *The psychological society*. New York: Random House.
- Habermas, J. (2002). *Borgerlig offentlighet* (E. Schwabe-Hansen, H. Høibraaten & J. Øien, overs.). Oslo: Gyldendal. (Originalt verk publisert 1962)
- Heelas, P. (1991). Reforming the self. Enterprise and the characters of thatcherism. I R.

- Keat & N. Abercrombie (Eds.), *Enterprise culture* (ss. 72-92). London: Routledge.
- Heelas, P. (1996). Introduction: Detraditionalization and its rivals. I P. Heelas, S. Lash & P. Morris (Eds.), *Detraditionalization. Critical reflections on authority and identity* (ss. 1-20). Cambridge: Blackwell.
- Hellesnes, J. (1969). Avideologisering eller dialog? I G. Skirbekk (Red.), *Er ideologiane døde?* (ss. 48-57). Oslo: Pax.
- Hellesnes, J. (2004). *Illusjon?* Oslo: Det Norske Samlaget.
- Henriques, J., Hollway, W., Urwin, C., Venn, C. & Walkerdine, V. (1998). *Changing the subject. Psychology, social regulation and subjectivity*. London: Routledge. (Originalt verk publisert 1984)
- Ingleby, D. (Ed.). (1980). *Critical psychiatry. The politics of mental health*. New York: Pantheon Books.
- Jackson Lears, T. J. (1983). From salvation to self-realization: Advertising and the therapeutic roots of the consumer culture, 1880-1930. I R. Wightman Fox & T. J. Jackson Lears (Eds.), *The culture of consumption: Critical essays in American history, 1880-1980* (ss. 1-38). New York: Pantheon Books.
- Jacoby, R. (1977). *Det sociale hukommelsestap* (K. Bäck, overs.). København: Hans Reitzels Forlag. (Originalt verk publisert 1975)
- Jameson, F. (1984). Postmodernism, or, the cultural logic of late capitalism. *New Left Review*, 146, 53-92.
- Jameson, F. (1991). *Postmodernism, or, the cultural logic of late capitalism*. London: Verso.
- Jørgensen, C. R. (2002). *Psykologien i senmoderniteten*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Kvale, S. (1992). Postmodern psychology: A contradiction in terms? I S. Kvale (Ed.), *Psychology and postmodernism* (ss. 31-57). London: Sage.
- Kvale, S. (2003). The church, the factory and the market. Scenarios for psychology in a postmodern age. *Theory & Psychology*, 13, 579-603.
- Langeland, N. R. (2001). Innledende essay. I M. Weber, *Protestantismens etikk og kapitalismens ånd* (ss. 7-44). Oslo: Pax, Bokklubbens Kulturbibliotek.
- Lasch, C. (1991). *The culture of narcissism*. New York: W. W. Norton & Company. (Originalt verk publisert 1979)
- Lasch-Quinn, E. (2002, 12. desember). The age of manipulation. *Spiked*. Hentet 1. oktober,

- 2004, fra <http://www.spiked-online.com/Articles/00000006DB86.htm>
- Lasn, K. (Ed.). (2003). Mad world / Mad pride issue. [Spesial utgave]. *Adbusters*, 10, (3).
- Levine, B. E. (2001). *Commonsense rebellion. Debunking psychiatry, confronting society. An a to z guide to rehumanizing our lives*. New York: Continuum.
- MacIntyre, A. (1994). *After virtue. A study in moral theory* (2nd ed.). London: Duckworth. (Originalt verk publisert 1981)
- Marcuse, H. (1991). *One-dimensional man* (2nd ed.). Boston: Beacon Press. (Originalt verk publisert 1964)
- Mardsal, M. E. (2004, 4. oktober). Utfordring. *Klassekampen*, s. 2.
- Martin, R. (1988). Truth, power, self: An interview with Michel Foucault. I L. H. Martin, H. Guttman & P. H. Hutton (Eds.), *Technologies of the self* (ss. 9-15). London: Tavistock.
- McLaren, C. (Ed.). (2003). Psychology issue. [Spesial utgave]. *Stay Free!*, (21).
- Milchan, A., Nathanson, M. (Produsenter) & Hanson, C. (Produsent/Regissør). (1997). *L. A. Confidential* [Spillefilm]. Los Angeles: Warner Brothers.
- Miller, P. & Rose, N. (1997). Mobilizing the consumer. Assembling the subject of consumption. *Theory, Culture & Society*, 14, 1-36.
- Neumann, I. B. (2002). Forord. I Foucault, M., *Forelesninger om regjering og styringskunst* (ss. 7-38). Oslo: Cappelen Akademisk Forlag.
- Neumann, I. B. & Sending, O. J. (2003a, august). Du skal regjere deg selv. *Le Monde Diplomatique nordisk utgave*, (5), ss. 1-2.
- Neumann, I. B. & Sending, O. J. (Red.). (2003b). *Regjering i Norge*. Oslo: Pax.
- Nolan Jr., J. L. (1998). *The therapeutic state. Justifying government at century's end*. New York: New York University Press.
- Nore, A. (2003). Inga Marte Thorkildsen: en ekte intimitetstyrann. *Samtiden*, (1), 6-15.
- Norsk Psykologforening. (1998). *Etiske prinsipper for nordiske psykologer*. Hentet 4. august, 2004, fra http://www.psykol.no/npf_organisasjon/etiske_prinsipper.html
- Osborne, T. (1996). Security and vitality: Drains, liberalism and power in the nineteenth century. I A. Barry, T. Osborne & N. Rose (Eds.), *Foucault and political reason. Liberalism, neo-liberalism and rationalities of government* (ss. 99-121). London: UCL Press.
- Polsky, A. J. (1993). *The rise of the therapeutic state*. Princeton, NJ: Princeton

- University Press. (Originalt verk publisert 1991)
- Prilleltensky, I. (1989). Psychology and the status quo. *American Psychologist*, 44, 795-802.
- Richer, P. (1992). An introduction to deconstructionist psychology. I S. Kvale (Ed.), *Psychology and postmodernism* (ss. 110-118). London: Sage.
- Rieff, P. (1987). *The triumph of the therapeutic. Uses of faith after Freud*. Chicago: The University of Chicago Press. (Originalt verk publisert 1966)
- Rognskog, H. (2004, 19. februar). Hvem skal jeg kaste tomater på? *Klassekampen*, ss. 10-11.
- Rose, N. (1996). Governing "advanced" liberal democracies. I A. Barry, T. Osborne & N. Rose (Eds.), *Foucault and political reason. Liberalism, neo-liberalism and rationalities of government* (ss. 37-64). London: UCL Press.
- Rose, N. (1998). *Inventing our selves. Psychology, power, and personhood*. Cambridge: Cambridge University Press. (Originalt verk publisert 1996)
- Rose, N. (1999). *Governing the soul. The shaping of the private self* (2nd ed.). London: Free Association Books. (Originalt verk publisert 1989)
- Schaanning, E. (2004, 12. mars). Menneskelaboratorium på universitetet? *Morgenbladet*. Hentet 11. november, 2004, fra <http://www.morgenbladet.no>
- Sennet, R. (1986). *The fall of public man*. London: Faber and Faber Limited. (Originalt verk publisert 1977)
- Sennet, R. (1992). *Intimitetstyranniet* (E. Tjønneland, overs.) Oslo: J. W. Cappelens. (Originalt verk publisert 1977)
- Sloan, T. (1996). *Damaged life. The crisis of the modern psyche*. London: Routledge.
- Taylor, M. (2004, 17. september). We always backed the free market. *The Guardian International Edition*, s. 16.
- Venn, C. (1998). The subject of psychology. I J. Henriques, W. Hollway, C. Urwin, C. Venn, & V. Walkerdine (Eds.), *Changing the subject. Psychology, social regulation and subjectivity* (ss. 119-152). London: Routledge.
- Walkerdine, V. (Ed.). (2002a). *Challenging subjects*. New York: Palgrave.
- Walkerdine, V. (2002b). Introduction. I V. Walkerdine (Ed.), *Challenging subjects. Critical psychology for a new millennium* (ss. 1-3). New York: Palgrave.
- Walkerdine, V. (2004, juni). Critical psychology today: Challenges and opportunities. I N.

- Andersen (Stol), *Exploring psychological perspectives and their practical consequences*. Foredrag holdt i Bergen Symposium on Cultural and Critical Psychology, Norge.
- Walsh, M. & Bahnisch, M. (2002). Political subjects, workplaces and subjectivities. I V. Walkerdine (Ed.), *Challenging subjects. Critical psychology for a new millennium* (ss. 23-38). New York: Palgrave.
- Weber, M. (2001). *Den protestantiske etikk og kapitalismens ånd* (S. Dahl, overs.). Oslo: Pax, Bokklubbens Kulturbibliotek. (Originalt verk publisert 1920)
- Wittgenstein, L. (1999). Conversations on Freud. I L. Wittgenstein, *Lectures and conversations on aesthetics, psychology and religious belief* (ss. 41-52). Oxford: Blackwell. (Originalt verk publisert 1966)
- Zerzan, J. (1994). *The mass psychology of misery*. Hentet 18. oktober, 2004, fra http://gospelofthomas.fol.nl/zerzan_articles.html